

(ایکینچی ویراست | یفنی قانونلارا اویغون اولاراق)

مؤقتهمین حاققلاری

ساده دیلده حوقوق

یازایلار
عبدالفتاح سلطانی
مهناز پراکند

دیلمانج
طه کرمانی

www.shirinebadifoundation.org

<https://t.me/shirinebadiofficial>

مۆتھەمىن ھاقلارى

(ايكىنجى ويراست | يىنى قانۇنلارا اۇيغون اولارق)

يازايلار
عبدالفتاح سلطانه
مهناز پراكند

ديلمانچ
طه كرمانه

شیرین عبادی

Shirin Ebadi Foundation

مۆتھەمىن ھاقلارى

Rights Of The Accused

ایکینجی ویراست

یئنی قانۇنلارا اۇيغون اولراق

کیتایین عنوانی: مۆتھەمىن ھاقلارى
ساده ديلده حۇقۇق

يازايلار: عبدالفتاح سلطانى، مهناز پراکند

متن و جيلدين گرافيك طرراحيسى: بيدار

ناشر: شیرین عبادی بونیادی نین الکترونیک یایینی

www.shirinebadifoundation.org

[انتشار نوبتی: ایکینجی، بیرینجی ناشر/الکترونیک/۱۴۰۱]

© بۆتۆن ھاقلا ناشر اۆچۆن محفوظدور.

© Shirin Ebadi Foundation 2023

فہرست

- ۷ ————— مقدمہ
- ۹ ————— موٹہم کیمدی و ماحکوم ایله نہ فرقی وار
- ۱۰ ————— آیا مؤتہم گوناہسئزلیقینی ثابت ایله ملیدیر
- ۱۱ ————— مختلف (چئشیدلی) جرم لار:
- ۱۱ ————— الف) آشکار جرم لار
- ۱۲ ————— ب) آشکار اولمایان جرم لار
- ۱۳ ————— مشہود جرم لارده مؤتہم بین حاقلاری
- ۱۶ ————— آشکار اولمایان جرم لاردا مؤتہم بین حاقلاری
- ۱۶ ————— الف) مؤتہم بین احضار اولماق حاقی
- ۱۷ ————— ب) مؤتہم بین جلب یا توتوقلاماسی
- ۱۹ ————— بازداشت حالیندا مؤتہم بین حاقلاری
- ۲۰ ————— جلب برگہ سینین عیمومی شرایطینہ گؤره استثنالار

- ۲۱ احضار يا توتوقلاھا سونراسى مۆتھەم يىن ھاققارى
- ۲۱ الف) ايتتھەم لارين تفھىمى و اونون دليبلرى
- ۲۲ ب) وکیل توماق ھاققى
- ۲۳ پ) مۆتھەم يىن تھديد و ايشکنجه اولماسيئين قاداغالاماسى
- ۲۶ ت) سس سيزليگى قوروماق ھاققى
- ۲۶ ث) توتوقلانان شخصين حورمت و کرامتينيں ھيفظ اولماسى (قوروماسى)
- ۲۷ ج) مۆتھەم يىن اوزو و تلفن دائيشمالارينا قولاق آسمانين قانونو
- ۲۸ چ) تفتيش امرينين وئريلمه سينين شرطلىرى
- ۳۱ ح) سون ساوومنانين آينماسى
- ۳۲ خ) توتوقلانان مۆتھەم يىن ھاققارى
- ۳۶ د) عدالتلى دادرسى و صلاحيتلى و طرفسيز دادگاهدن فايدالانما ھاققى
- ۳۷ ذ) صلاحيتلى و طرفسيز قاضى دن فايدالانما ھاققى
- ۳۷ ر-۱) مۆتھەم يىن چوخ سايبلى ايتتھەم لارينا تک بير دادگاهده يتتشمه ھاققى
- ۳۹ ر-۲) جرمون شريکلىرى و کومکچيلرينين عيننى زاماندا بيرگه دادگاهدا موھاکيمه اولما ھاققى
- ۳۹ ز) ھېرونده دن بيلگى آلما ھاققى
- ۴۰ ژ) شرح لرين و ايمضا اوچون مۆتھەم وئريلن هر سىدين اوخوما ھاققى
- ۴۱ س) حبس قرارينا اعتراض ھاققى
- ۴۲ ش) مۆتھەم قارشى شھادت وئرن شاھيدلردن سوال ھاققى
- ۴۲ ص) مۆتھەم يىن ائوينين اختاريشى و فيزيكى يوخلاماسى زامان قبض ايستهمه ھاققى
- ۴۳ ض) بدن يوخلاماسيندا (اختار يلما سيندا) كشف ائديلن مال لارين قايتاريلما ھاققى
- ۴۳ ط) قرار يوخسا دادنامه دن بير نوسخه آلما ھاققى
- ۴۴ ظ) قرار تامين و يا اوز راي يىنين بير نسخه سينى دادسرا يا دادگاه دان آلسين؟
- ۴۵ ع) محاکمه نين علنى يا آچيق قاييلى اولماق ھاققى دا اساسى ھاققارين بيريندن دير
- ۴۵ غ) قانونسوز بازداشت گونلرينين خسارتيني ايستهمه ھاققى
- ۴۶ ف) زيندان دا ساغليق، يئمک و ساغلام تفريح دن فايدالانما ھاققى
- ۴۷ نکتھلر
- ۴۹ منبع لر

مقدمە

◆◆ عدالتلى دادرسى بىر اۆلكەنەن دموكراسى سىنى اۆلچەمك اۆچۆن اساسلى اركان دان بىرىدەر. مۆتھەملە نئجە داوراھاق و دادرسى روندىنەن عدالتلى و دۆزگۆن قاباغا گندەمەسى قانولاردا و بىن المللى استاندارداردا صراحتلە دىلىبىدەر. قانون اساسى دە، آيىن دادرسى كىفرى قانونو و ايرانىن مجازات اسلامى قانونوندا مۆتھەمىن ھاقارلىنى تۇمىن ائلىب عدالتلى دادرسىنەن قاباغا گندەمەسى اۆچۆن اصول و مقررەت نۇزده توتولوب. بو يازىدا سىزى مۆتھەمىن ايران قانولارىنداكى ھاقارلىلار تانىش ائدە جىيەك. سىزە دئىيرىك:

ايران اسلام جەھورىتى گوج پايلەلرىنى قوردوقدان برى وکالت نەھادى و آزاد و مستقل وكىل لىلە ياخجى بىر رابىطەسى يوخويدى و يوخدى. مخصوصاً اوردا كى مىللتىن ھاق و ھقوقونون سۆز و اورتادا و بو ھاق لار قىدرت ايلە تەارۇدا قالير، چاليشير هر بىر قانونسوز و اخلاقسىز ايشە ال وورسون كى وكىل لىرىن سىياسى و امنىتى پروندەلرە گىرمە سىنەن قاباغىنى آلسىن كى بو پروندەلرىن مۆتھەملىرىنى راحاتلىقلا قورخودوب و ھاقلى اىستكلىرىنى سركوب ائلەسەن. بو يوزدن آد ديم و مىللتىن و سىياسى و مدنى فعال لارىن و صداقتلە اينسان ھاقارلىنى مەدافە ائدن وكىل لىرىن قانونى اىستەكلرىنى سركوب ائدىب عەرسەنى گند بە گند اۇنلارا دارالدىرلار.

بونا گۆرە سادە دىلەدە ھوقۇق جزوھسى ھامى اۆچۆن قابل فھم بىر شكىلدە، قلمە آلىنىدى. بو جزوھ اينسان ھاقاڧلارنى مۇداڧىعەچىلرى كانونوندا بازداشت و توتوقلاما خىرىندە اولان مدنى و سىياسى ڧعاللار گروھلارنىلا اتوراراق، آموزش وئرىلدى كى بازجوئىلردە سىياسى و عقىدتى مؤتتھملرىن چوخلو ايشىنە يارادى و مثبت نىتىجەلرى دە اولدو. بو گۆنلردە كى چوخلو عزىز ھموطنلرىمىز اولدورۇلۇب و مىنلرجه نفر دە توتوقلانىيلار و امنىتى ايتتىھاملارلا اۆز اۆزە قالىيلار، لازىم گۆردۆك بىر داھا بو جزوھنىن مفاددىنى اينسان ھاقاڧلارنى مۇداڧىعەچىلرى كانونون ساىتى و تلگرام كانالى و انستاگرام صفحەسى و آىرى اجتماعى شىبكهلردن عزىز ھموطنلرىمىزىن خىدمىتىندە قوياق. اۆزلىكلە كى بو كىمى توتوقلامالاردا بازداشت اولانلار مددتلر ممنوعالملاقات و وكىل سئچمە خىدمىتىندن محروم قالىرلار.

بو جزوھنىن مکتوب يايئلماسىلا بىرلىكدە تصمىم توتدوق متنى سسلى اولاراق دا ھموطنلرىن اىختىيارىندا قوياق كى اۇخوماق اىمكانى و زامانى اولمايانلار دا سسلى فايلى ائشىدرک اۆز دفاعى ھاق و ھقوقلارنىلا تائىش اولسونلار كى ضرورت زامانىندا اوندان اىستىفادە ائلەسىنلر.

مھناز پراكند

بازجوئى لىر و كىفرى محاكمه لرده نه ائدىلمه ليدير؟ مۆتھەمىن هانسى حاقلارى وار و قضائى و انتظامى مراجع و مقاملارئين نه وظيفه لرى وار؟

البته تاكيد ائديرىم كى سىزىن بو حقوقلا تائيش اولمانيئى سىزى اينسان حاقلارى مودافيعه چىسى بىر دادگستى و كىلينيىن حقوقى خدماتيندان يارارلامانيئى لازىمسىز ائتمز و بىزىم توصيه مىز بودور كى حتتا اگر آئين دادرسى كىفرى قانونلارئين هامىسيئى بىلسنىز ده و اوز دفاعى حاقلارئينىزلا تائيش اولسانىز ده، دادگستى و كىلينيىن خدماتيندان فايدالانماق لازىمسىز دىير. توصيه اولونور بوئتون مرحله لرده دادگستى و كىلينيىن خدماتيندان يارارلانيلسىن.

قىد اولوفايدير كى بو جزوه نىن مفاددى قانون آئين دادرسى كىفرى قانونلارينداكى دگىشكىكلرله گونجللشديرىلىب. (به روز اولوبدور)

اومود ائديرىم بو كىچىك جزوه مدنى و سياسى فعال لارى بازجولار و بازپرس لار و دادگستى قاضى لىرله برخورد دا ياردىم ائدر و اولنلارى بازجولارئين آلداما و حيله سيله قازدىقلارى قوبويا دوشمكدن قورويار. آنجاق بىزىم اىصرارلا توصيه مىز بودور كى حتتا اگر آئين دادرسى كىفرى مقراتئينى ياخجى بىلسك ده و بوئتون دفاعى حاقلاريمىزلا تائيش اولساق ده، دادگستى و كىلى خدماتيندان فايدالانماق لازىمسىز دىير. توصيه اولونور بوئتون مرحله لرده دادگستى و كىلينيىن خدماتيندان يارارلانيلسىن.

موتهم كيمدى و ماكوم ايله نه فرقى وار؟

مۆتھەمىن تعريفى: جزا حاقلاريندا او كس نظرده آئينىر كى بىر جرم ايشلديگينه ظن ائدىلسن، آنجاق هله اثبات الومايىب كى او جرمى بو ايشله يىب يا بوخ. چونكو اگر جرم ايشلديكى اثبات ائدىليرسه، او حالدا اونا مۆتھەم دمه زلر، بلكه مجرم ديه جكلر؛

◎ **مىثال (اورنك):** بىر جىنايت باش وئريدير و بىرىنى قتل ظن ايله مۆتھەم ائلىيلر، چون هله بو شخصين قتل ائلىيب ائله مديكى اثبات اولمايدير، بو اشامادا اونا مۆتھەم آدى وئرلر مجرم بوخ.

بىر باشقا دئىيمله مۆتھەم او شخصدير كى ظن ائدىلير جرم اونون طرفلريندن اولوبدور و اونون مجرم اولدوغونو اثبات ائتمك ده اونو مۆتھەم ائدن شخصين عؤده سينده دير. بئله دىير كى مۆتھەم اوؤز اوز گوناھسىز اولدوغونو اثبات ائتمگله موكلف اولسون؛ چونكو ايرانين قبول ائديكى بين الخالق قانونلاردا دا مىثال اوچون:

دۇنيا اينسان ھاقارلىرى بيانىيەسى و بىن الخالق مدنى و سياسى منشور و (راضىلاشماسى) هم ده ايران اسلام جومهورىتى نىن اساسى قانوندا (آناياسىسىندا) ھامىئىن گوناھسىز اولدۇغو اساسدىر، يا بو كى بىر نفر قانون ماددەلرىنە گۆرە كى قانون اولارنى مؤعتبر بىلىر و بىر عادىل و طرفسىز دادگاھەدا مجرم اولدۇغو اثبات ائدىلمىش اولسۇن.^۱

بئله ليكلە صئرف بىرىن بىر جرم ايشلەمسىلە باغلى بىر گۇمان و شۇبھە نىن اولماسىلا او شخسى مجرم اولاراق گۆرۆب تائىتماق اولماز.

◎ **مىثال:** بىر دۇرد قاتلى و دۇرد اتولى بىر بىنادا (ساختماندا) كى بۆتۆن مالكلىرىن ماشىنى وار، بىر اوغرو گئجە ايله پاركىنگىن قايىسىنىن قىفلىنىننى آچاراق، پاركىنگە گىرىب و بىر ماشىندان سونرا بۆتۆن ماشىنلارنى قىيمتىلى وسايلارنى اوغورلويۇر. بو مرحلەدە تحقيق و دادگاھە مرجعلىرى طرفسىزلىك و مؤتھەمىن گوناھسىز اولدۇغونو فرض ائدىب (وار ساياراق) اونو آراشدئرىب و سन्दلرى و وار اولان سببلىرى بررسى ائلىب (اىنجەلىيەرك) قرار وئرملىدير. بونا گۆرە مؤتھەمىن قبول ائدىلە بىلىر بىر ساوۇما (دفاع) ارانە وئرمىسى (سونايىلمەسى) اوچۆن و دادگانىن دا طرفسىزلىكى حيفض ائلىب (قوروياراق) حقيقتە يئتىشمەسى اوچۆن، قانونگذار (قانونگذار) مؤتھەم اوچۆن بىر سئرا ھاقارلار نظرده آلىدئىر؛ او جوملەدن بو كى ھر كىمسە باشقاسى ھاققىندا بىر شىكائىتى اولورسا، شىكائىتى سन्दلى اولمالدئىر و ابكى نوع سبب ارانە وئرمە لىدير:

بىرىنجىسى بىر خىلافىن ايشلنمەسىنە گۆرە سندا؛

ايكىنجىسى دە بو كى باش وئرن جرمو "مؤتھەم" گۆرۆبدۇر.

داھا دوغروسو دادگانىن سندسىز ارانە وئرىلن شىكائىتە و مؤتھەمىن چاغىرلىماسى و آراشدئرىلماسى اوچۆن باخما ھاققى يوخدور.^۲

❓ **آيا مؤتھەم گوناھسىزلىقىنى ثابت ايله مليدير؟**

يوخ. دئدىگىمىز كىمى سبب و مجرم اولدوغونو اثبات ائتمك شىكائىت ائدىن عۆھدەسىندە دىر، قونشولارنى ماشىنلارنىن وسايلارنىن پاركىنگدن اوغورلاماسى و اولارنىن بىرىن بىر مؤتھەم اولماسى اوچۆن (اونون ماشىنىنىن وسايلارنىن اوغورلاماسى)

اینتیهامین گئچرلی اۇلماسی اۆچۆن یتزلی دلیل(دلیل) دَییر، بلکه تکجه ظن و گومانا سبب اولور. قۇنشۇلار شیکایت لرله بیرلیکده اۆز سببلیرنی ده دادگاه مرجعینه ارائه وئرلر. یوخسا کیمسه کیمسه یی سبب سیز یئر ظن آلتیندا بوراخاماز.

◎ **میثال اۆچۆن:** اگر مۆنتهم اولان قۇنشۇ بوندان اۇنجه اوغۇرلوق جرموندان محکوم اولوبدور و یا قۇنشۇلار اۇنۇن پارکینگدن چيخديغيني گۆرمۆش اولسالار یا قۇنشۇلاردان بیری اغورلامیش ماللاردان بیری اۇنۇ الينده گۆرمۆش اولسا، بو حالدا ظن آلتیندا اولان شخصی بازجولوغا چکمک اولار. بوندان آیری بیر شخص حاققیندا کی علیه ینده هئچ بیر نیشان و سبب یوخدور قانون سوزبیر ایش سائیلا. بو اغیر قانونلارین قویولماسی بونا گۆره دیر کی مبادا گونا سیز بیری سبب سیزجه ایتیهاما معروض قالسین و یا سبب سیزجه محکوم الونسون یوخسا بیر گوناھئ اۆچۆن قانونلارین تعیین ائله دیگی دلیل داها چوخ جزالاندیریلسین.^۳

مختلف (چئشیدلی) جرم لار

بیر مۆنتهم ین دادگاهها احضار یا توتوماق و حبس ائتمک زامانکی حاقلار یندان دانیشماقدان قالاق، لازیمدیر بیلک کی بیر باخیشدان و بیر عیمومی بؤلگۆ ایله، جرم لار ایکی قوروپدولار:

الف) آشکار جورملار

ب) آشکار اولمایان جورملار

الف) آشکار جرم لار

آشکار جرم لار او جرم لار دیرلر کی آلتداکی بیر یا نئچه اؤزلیگه صاحبیدیلر:

۱. او جرم لار کی اینتیظامی قووه لرین گۆزۆنۆن قاباغیندا باش وئرلر. میثال اۆچۆن خیاباندا بیر درگیری(توققۇشما) باش وئریر و اینتیظامی قووه لر گۆرۆرلر کی یاشار بی بیچاقلا آبدین بیه حمله ائلییر(سالدیریر) و اونا بیر ضربه وۇرۇر. بئله حالدا "آشکار جرم" دئییلیر. چۆنکۆ اینتیظامی قووه لر جرم وۇن باش وئرمه سینه شاهید اولۇبلار.

۲. او جرم لار کی اینتیظامی قووه لر باش وئریدگی دلیل درحل سۇنرا یئرده حاضر الۇرلار و

جرمۇن باش وئىردىگىلە ايلگىلى نىشانەلرى گۇرۇرلر. بۇنۇن كىمىن كى ياشار بى ايله آيدىن بىين آراسىندا باش وئىن بىر دعوا سونرا اينتىظامى قوۋوهرلر يىتتىشىسىنلر و گۇرسۇنلر كى ياشار بىين اىندە قانلى بىر بىچاق وار و آيدىن بى دە بىچاق ايله يارالانىب و يارا يىرى قانايىر و حالسىز و ھۇشدان گىدەمىش كىمى دۇشۇبىدۇر. بو حالده آيدىن بىين يارالانماسى و ياشار بىين اىندە بىر قانلى بىچاقىن اولماسى كىمىن جرمون باش وئىرمەسىلە باغلى سىبلر نىشانەلر وار و مأمورلارىن اونلارنى گۇردۇغۇ اۆچۇن، آشكار جرم آدلاندۇرۇلۇر.

۳. ائو و يا ايش يىرى كىمىن باغلى بىر مۇھىطدە باش وئىن بىر جرمودر كى مأمورلار اۇندان خىردار اۇب اۇرادا حاضىر اولۇبلار. ائو يوخسا ايش يىرىنىن صاحىبى مأمورلارنى اىچرى گىرمەلرەنە اىزىن وئىرى كى مكانا گىرىب جرمون باش وئىرمەسىلە باغلى اىشارەلر و نىشانەلرى گۇرسۇنلر. مېئال اۆچۇن: ائوین اىچىندە ار و آرواد آراسىندا بىر دعوا باش وئىرىدەر. فرض ائىك ار و آرواد بىر بىرىنى ووروب يارالايىبلار. اونلارنى بىرى پلىسە خىر وئىرىر و ائوین قاپىشىنى پلىسىن اۆزۇنە آچىر كى ووروب يارالاما ائىرلىنى گۇرسۇن. بو حالدا باش وئىن جرم "آشكار جرم" آدلاندۇرۇلۇر.

۴. اونا حملە اولان(سالدىرىيا اۇغرايان) و ضرر گۇرن بىرى اۆزۇ سالدىرقانى مۆتتھم اولراق تانىتىر. مېئال اۆچۇن: ياشار و آيدىن آراسىنداكى توققۇشمادا مأمورلارنى مكانا گلمسىدلىل سونرا بىچاق باشقاسىنىن اىندە اولموش اولابىلر. آنجاق آيدىن حالسىز و ھوشدان گىدەمىش اولمامىش اولابىلر و اۆزۇ مأمورلارا دىبە كى اىندە بىچاق اولان شىخس اونۇ وورمايىب، آنجاق قاچماق حالىندا اولان ياشار اونۇ يارالايىبدىر، بو دا "آشكار جرم" آسايلىر.

۵. بىر جرم باش وئىرىب مۆتتھمىن سىرسى(ولگرد) الدۇغو زامان. معمولا ولگرد اىنسانلارنى(بللى ياشايش و ايش يىرى اولمايان شىخسلر) اىلە باش وئىن بۆتۇن جرملار "آشكار جرم" سايلىلرلار.^۴

ب) آشكار اولمايان جرملار

آشكار جرملارنى ھىچ بىر اۆزلىگىنە صاحىب اولمايان جرملارا آشكار اولمايان جرملاردىلار. داھا دوغۇسو او جرملاردىلار كى مأمورلارنى گۇزۇدلىل اوزاق يوخسا توپلۇمون گۇزۇدلىل اوزاق باش وئىرىلر. و اصلىندە بىر خصوصى شاكىنىن شىكايىتى يوخسا دادستان طرفىدلىل اورتايا آتىلۇر.

ايندى گۆرك آشكار اولان جرم لار و آشكار اولمايان جرم لار ئىنئاماسى و بىر بىرلىرىندىن آيرىلماسى ئىنئانە نە فايداسى وار؟

مشهود و غير مشهود جرم لرىن بىر بىرىندىن فرقىنى انلامائىن بىر يولو دادگستى و مأمورلار ئىنئانە مۆتھەملە اولان نئجه داوراندىغىدېر. آشكار اولان جرم لار كى خصوصى شاكى يا دادستان اولمادان اورتايا آتيليرلار و مأمورلار بىر باشا اونون باش وئرمىسىندىن خبردار اولارلار و دادگاه مقامىنىن امرى اولمادان مۆتھەمى توتوقلايىب و كلانتىر يە آپارىلار. آنجاق آشكار اولمايان جرم لاردا مأمورلار بىر باشا جرم دان خبردار اولمورلار و خصوصى شاكى يوخسا ايتتېھامچىلا خبردار اولمورلار، مأمورلار دادگاه مقامىنىن امرى اولمادان بىر ايش گۆره بىلمە زلر. بئله دوروملاردا مأمورلار ئىنئانە موداخىلەسى و بىر ايش گۆرمەسى اوچون لازىمدىر صلاحىيت لى دادگاه مقامى (مىثال اوچون مۆفتتېش، داديار يا دادگاه ئىنئانە قاضى) و بعضى حال لاردا دادستان ايشىن امرىنى وئرسىن.

مشهود جرم لردە مۆتھەمىن ھاقارى:

البئە تئجه او مأمورلار كى دادگستى ضابطىدىلر مشهود جرم لردە موداخىلە ائدىب مۆتھەمى توتوقلايابلرلر. دادگستى ضابطلر ايكى دستە دىلر:

بىرىنچى دستە دادگستى ئىنئانە عام ضابطلرى آدلاندىرىلير كى انتظامى قووه لرىنىن فرماندە لرى، افسر لرى و درجه دارلار ئىدىلر كى بو قونودا لازىمى آموزشى گۆرورلر.

ايكىنچى دستە خاص ضابطلر آدلاندىرىلير و اونلار او مقاملار و مأمورلار ئىلار كى خاص قانونلاردا گۆره وئريلر و وظيفە لردە ضابط سايليرلار. اؤرنك اوچون زندانى لرىن ايشلر ئىنئانە تعيىن اولونان زندان رىيس لرى، معاون لارى و مأمورلارى. اطلاعات وزارتى يا سپاه اطلاعاتى يا سپاه ئىنئانە بسىجى و ھابئله باشقا مسلح قووه لر منصوبلارى كى خاص اولابىلاردا دادگستى ضابطلىغى گۆرور اولنارلار وئريليدىر.

بوتون دادگستى ضابطلرى گر ك ضابطلىگە باغلى آموزشى دورە لرى كئچىردىب دادگستى ضابطلىنىن اؤزل كار ئىنئانە آلسىنلار. ^۵

مشھود جرم لىرە كى مۆتھەملىن ھاقارلى كى دادگستىرى ضابطىرى قىزائى دستور اولمادان مۆتھەملى توتوقلاماغا ال وورورلار

۱. مأمورلار ائەلە او مكاندا، بىر صورت جلسە ھاضىرلايىب و اورادا اولانلار و مۆتھەملى ايمضالادىرلار و بىر گزارش ايله مۆتھەملىن توتوقلايىب پليس مركزىنە تھويل وئرىلمەسىنى بىلدىرىرلر. يوخسا ھىچ بىر اينتىظامى مرجعلىرىن (يعنى كلانتىرى پاسگاہلارنى) ھىچ بىر مۆتھەملى مېرۇبە مأمورون ايمضاسىنى داشىيان صورت جلسە و گزارش يازمادان پليس مركزىنە تھويل وئرمە ھاققى يۇخدور و اگر بئە الورسا ھم مۆتھەملى توتوقلايان مأمور، ھم دە مۆتھەملى شرح سىز و راپورسوز تھويل آلان اينتىظامى مرجع خىلاف ائشلەيىدەر.

۲. ضابطىرلىن دادستان و يا ھر بىر قىزائى مقامىن امرى اولمادان مۆتھەملى كلانتىرى دە نظارت دە ساخلاما ھاققى يۇخدور. بو سببە گۆرە مۆتھەملىن كلانتىرى يا انتظامى مرجعە تھويل وئرىلمىسندن سۇنرا، درحال اۇنون آدئنا بىر پروندە آچىلىب و يازىلى اولاراق ايتتىھام ئن نہ اولدوغو و دليللىرى اۇنا ايبلاغ اولوب و تفھىم اولور و سۇنرا فورىتىنە گۆرە اولايى دادستانا گزارش وئرىرلر كى دادستان مۆتھەملىن تھلىفىنى بللى ائەلسىن.

دادستان كلانتىرى راپورونو آلىب اينجە لىكىدن (برىسى) سۇنرا ايكى دوروم قاباغا گلر:

ا) دادستان ئن نظرى بونادىر كى تحقىقات كاملىدىر و تكمىل و مۆتھەملىن انتظامى مرجعە دە قالماسىنا احتىياج يۇخدور. بو دورومدا ايتتىھام ئن نوعو و الە اولان دليلارە گۆرە، يا مۆتھەملىن بازداشت امرى وئرىلەر و اۇنو زندانلار سازمان ئن بىر رسمى و قانونى بازداشتگاھىنا آپارارلار. يا دا اۇنو تامين كىفرى قرارلار ئن بىرى اۋرنك اۋچون كفالت (ضامن) يا وثىقە ايله آزاد ائدرلر.

ب) دادستان ئن نظرى بودور كى گرگ تحقىقات تكمىللىشىن. بو حالدا امر وئرىر كى مۆتھەملىن انتظامى مرجعە دە نظارت حالىندە اولسون و پروندە ئن تكمىللىشمسى اۋچون لازىم اولان تحقىقات اولونسون. بو حالدا مۆتھەملىن تحت نظر اولماسى فقط ۲۴ ساعدى. يعنى انتظامى مرجعە تحت نظر اولما و تحقىقات ئن تكمىللىشمەسى آدى آلتىندا، مۆتھەملى ۲۴ ساعىدان چوخ كلانتىرى دە تحت نظر ساخلاسىن. لاپ چوخ ۲۴ ساعىت تحت نظر اولما مھلتى قورتاردىقدان سۇنرا، كلانتىرى بىر راپور يازىب مۆتھەملى پروندە ايله بىرلىكە دادسرايا گۇندىرر.

۳. دادگستىرى ضابطىرى يا انتظامى قوۋەسىن بىر مأمورلار كى بىر مشھود جرمون باش وئرمەسىنە شاھىدلىر و بونا گۆرە دە بىر مۆتھەملى توتوقلايىب كلانتىرى يە آپارىرلار، ھىچ بىر

تعرض و یا توھمین ائتمگه حاقلاری یوْخدور و اگر مؤتھمه هر بیر توھین ائتمیش اولسالار و یا اؤنو دؤووب یارالامیش اولسالار، مؤتھم مربوطه مأمورلاردان شیکایت ائده بیلر.

۴. انتظامی ضابطلر یا مراجعین مؤتھمین آزادلیقی اوچؤن ضامن یا وثیقه آما حاقلاری یوْخدور.

۵. اگر دادگستری ضابطلری بیر نفری تعطیل گونو یا گنجه و اداری وقت دن سؤنرا توتوقلامیش اولسالار، بئله حالدا حداکثر بیر ساعات ایچینده توتوقلاما راپورونو و اؤنون عللینی دادستان یا کشیک قاضیه خبر وئریرلر. بو راپوردا گرک آد و سجلی مشخصات، ایشی، آدرسی و نظارت آیینما ندنی قئید اولونسون و قونو کشیک قاضی یا دادستانا اعلام اولونسون. دادستان یا کشیک قاضی مکلفدیر قونویو بررسی ائدیب مؤتھمین تکلیفینی آیدینلاتسین.^۸

۶. مؤتھم تحت نظر آئیندیکدان همن سؤنرا، اؤزونون اعتماد ائله دیگی وکیل خیدمتلریندن قوللاما حاققینا صاحبدیر. ضابطلر اؤز قانونی وظیفه لرینه گؤره مؤتھمین خسارت ایسته مک حاققی و مشاوره خیدمتلریندن فایدالاما و وکیلی اوما حاققینی یازیلی اولاراق مؤتھمه اعلام ائدیرلر. مؤتھم قانونی حاقلارین کاغاذینی و وکیلی اوما حاققی بیلدیرمه کاغاذینی اوخویوب آلتینی ایמצالاییر. بو برگه دن بیر نوسخه مؤتھمه وئرلیر و بیر نوسخه سی ده رئیس اولاراق پرونده ده قالیر. مؤتھمین وکیلی تحت نظر اولدوغونون ائله او ایلك ساعاتلاریندان و تحقیقات آشاماسیندا مؤتھمین یانیندا اولاییر.^۹

۷. انتظامی مرجع دا یا دا مؤتھمین بازداشت یا نظارت ده اولدوغو هر بیر قانونی مرجع ده، مؤتھم تلفن و یا مۆمکۆن اولان باشقا هر بیر وسیله ایله اؤز عائله سی و یا قوهوملارینا خبر وئرهبیلر کی کیملر طرفیندن توتوقلانیب و هارادا نظارت آئیندادیر.^{۱۰}

۸. نظارت ده اولان بیر مؤتھم یا دا یاخین قوهوملاریندان هر بیرینین حاققی وار کی دادستان دان ایسته سین کی دادستان ین تعیین ائدیگی بیر دکتّر طرفیندن تام بیر شکیلده معاینه اولوب و پزشکی گواهی سی پرونده سینده ثبت و ضبط اولسون.^{۱۱}

توضیح وئرمک لازیمدیر کی هئچ بیر خیابان اعتراضلاری و تجمع لار هئچ بیر عنوان دا اگر ولایت فقیه اصلینه قارشو و یا جمهوری اسلامی نظامی نین اصلی ایله موخالیف اولسا دا قانونسوز و جرم دییر و ایران اسلام جمهوریتی قانون اساسی سینده گؤره تکجه ایشتیراک

ئىدنىلرېن سېلاھلىق اۇلدوغو تېمىلار قانۇنسوز سايىلىر. بونا گۇرە تىظاھرات ائىدنىلرە ھىملە ائىدىب و اۇنلارنى توتوقلاماق و اۇنلار قارشى پىرونىدە تىشكىل وئرىب نە اىنكە جىرم و مىشھود جىرم دىبىر بىلكە قانۇنى تېمىلار ھىملە ائىلىين و بو تېمىلارداكى اىشتىراك ائىدنىلرە مزاحمت اولۇشدىرماق جىرمىدور و اۇنو گۇرنلر اىستىر جامىئەنىن عادى اىنسانلارنى اۇلسونلار اىستىرسە دە انتىظامى و امنىتى و نظامى قوولرىن مامورلارنىدان اۇلسونلار گۇزدوكلرى اىشە اوىغون انتىظامى و كىفىرى اۇلاراق تىقىب ائىدىلەبىلرلر. بو مۆتھەملىن ھاققى وار اۇز توتوقلاما و بازداشتلارنىن مستقىم و غىرمستقىم عامىللىرىن و ھتتا قىزائى ماقاملارنىدان كى قانۇنا اۇىمادان اۇنلارنى مۆتھەم ائىدىب و يا مھكوم ائىدىلر شىكاىت ائىستىنلر. چوخلو گۇرونوب كى تىظاھراتلار قاتىلانلار توتوقلاندىقلىقارنى زامان دوولۇبلر. توتوقلانلارنى ھاققى وار قىزائى ماقامال تاپدىقلىقارنى آندا پىزىك قانۇنىيە گۇندىرگى اىستەسىنلر و اۇنو وورانلاردان شىكاىت ائىتمك اۇچۇن لازىمى مىدركلىرى ئىغسىنلار.

ياخجى بىلىرىك كى بۇتۇن بو ھوقوقى بىلگىلر جىمھورى اسلامى مسۇللارنى و مامورلارنىن دوزلتىدىگى قورخو و ھىشت اورتامىندا، آنجاق بىر لوكس و فانتىزى امر كىمىدىر آنجاق دوغروسو بودور كى بۇتۇن بونلار اولكەدە ھاكىم اولان قانۇنلارنىلار و ھاكىملر اۇنو ئىرىنە گىتىرمكدن بوىيون قاجىردىلرلر.

◀ آشكار اولمايان جىرملاردا مۆتھەمىن ھاقارى

الف) مۆتھەمىن احضار اولماق ھاقى

دادگاھدە بىر شىكاىت طىرھ اولدوقدان سونرا و پىرونىدەنىن آراشدىرىماق اۇچۇن بىر بازىرسى شىبەسىنە، يوخسا دادىيارى يا دا دادگاھى گۇندىرىلدىكدن سونرا، بازىرس يوخسا دادىيار يوخسا قاضى اىلك اۇنچە شىكاىتىن دىللىرىنى اىنجلىب و اگرسە دىللىرى ئىتتىلى گۇرورسە مۆتھەمى بىر احضارىە اىبلاغى اىلە دادگاھىە چاغىرا بىلر.

ادى گۇچن احضارىە دە گرک چاغىرىلماىن دىلى و اىشتىراك ئىرى و اىشتىراك ائىتمەمەنىن سونۇجلارنى قئىد اولۇمئالدىر چونكو ھىچ بىر ماقامىن بىر شىخسى ھر نە آد آلتىندا الورسا السۇن احضار ائىلەسىن. مۆتھەم دىل و نە آد آلتىندا و ھارايا احضار اولدوغۇنو و گىرمەزسە نە سونۇجلارنى اولاجاغىنى بىلمەلىدىر.^{۱۲}

احضارىەدە تىرىح اولونور كى اۇنۇن ھاققى وار تىقىقات مىرھلەسىندە وكىلىلە بىرلىكدە

بازپرسلوڧدا يا يۇنگول جرم لردە داديارى دە حاضير اۇلسۇن. ھابئله احضاريە دە قيد اولۇنۇر كى مۆتھەمىن زامانىدا و موجه بير عذر اولمادان گلەمەسى حاليندە جلب اولايلىر. يعنى اگر مۆتھەم احضاريە دە تعيين اولۇنان مھلتين آخير گۇنۇندە بازپرسى دە حاضير اولماسا و ناخوشلوق كيمىن موجه بير عذر و يا اۇز ايرادە و ايستە گىنين ائشىگىندە بير سببى اولماسا، بازپرس جلب امرى وئره بيلر.

مۆتھەمىن بازپرسى يا داديارى يە گندمك اۆچۇن تعيين اولۇنان احضاريە ۵ گۇندن آز اولماليدير.^{۱۳}

يعنى بازپرس يا داديار مۆتھەمى مثلا «گلن بير ايكي گونده بازپرس و داديارى يە احضار اولور» يا «احضاريە يى آلدیغين زامان مامورلا بازپرسى يا داديارى دە حاضير اولون» يازايلىمز. بئله احضاريە ماھيتا جلب حۇكمونده دير هر چند كى عنوانى احضاريە اولسا. چۇنكۆ احضاريە گۇندرمە نين بير سببى دە بودور كى مۆتھەمە فۇرست وئريلسين كى اۇز ايستە يى و ايرادەسى و تشخيصيل تعيين اولوغوش زامان ين اويغون (مناسب) بير زامانىدا بازپرسىه گندسين و اگر بير وكيل ايله مشورت ائتمك ايستيبير تعيين اولۇنان فۇرستدە وكيله گنديب و مشورت آلسين يا بازپرسىه گندمە ميشدن قاباق اونولا وكالت قراردادى تنظيم ائله سين. ابلاغ مأمورونون حاققى يوخدور مۆتھەم دن ايستە سين احضاريە نين بيرينجى نۇسخە سيندە - كى بازپرسىه قايدير - گندمك زامانىنى اعلام ائله سين و مۆتھەم ين دە بئله بير تكليفى يوخدور. سۇنراكى دفعە لردە مۆتھەم ين احضارى اوزاقدان گۇرونولو (تصويرى) ارتباط، تلفن و ايميل كيمىن كامپيوترى و مخابرات سامانە لريله اولايلىر.

ب) مۆتھەمىن جلب يا توتوقلانمىسى

ھانسى دوروملاردا مۆتھەم جلب اولايلىر ؟

آشكار اولمايان جرم لارين مۆتھەم لرى حاققىندا توتوقلاما يوخسا ساخلاماق آنجاق اۇزل قضايى حۇكم و امر ايله مومكون اولايلىر. بونو دۇمك لازيمدير كى حبس كاغاذى يازان قضايى مقام مۆتھەم ين توتوقلانىب ساخلانيلماسيندا موختار و آزاد ديبير و قانون گذارنن قئيد ائتديكى شرطلره اويماليدۇر. او جوملە دن بو كى قاضى يئترلى سبب اولمادان حتتا بير مۆتھەمى احضار بئله ائدە بيلمز ھاردا قالا كى اونو ساخلاماق ايستيبه. بونا گۇره آشكار اولمايان جرم لاردا،

قضاياى مقامىنىن اۆزل حۆكمو اولمادان مۆتتەھمىن احضارى و توتوقلايب ساخلاماقى قانونا اويغون دىير. دادگاهده بير شيكايت طرح اولدوقدان سونرا و پروندهنىن آراشديرماق اۆچون بير بازپرسى شعبه سینه، يوخسا داديارى يا دا دادگاهى گۆندريلديكدن سونرا، بازپرس يوخسا داديار يوخسا قاضى ايلک اۆنجه شيكايتىن دىللىرىنى اينجلىيب و اگر سه دىللىرى يىترلى گۆرورسه مۆتتەھمى بير احضاريه ايلاغى ايله دادگاهبه چاغئرا بيلر.

هابئله احضاريهده قيد اولونور كى مۆتتەھمىن زامانىندا و موجه بير عذر اولمادان گلهمهه سى حالينده جلب اولبيلر. يعنى اگر مۆتتەھم احضاريهده تعيين اولونان مهلتين آخىر گۆنونده بازپرسىده حاضر اولماسا و ناخوشلوق كىمين موجه بير عذر و يا اۆز ايراده و ايسته گىنين ائشىگىنده بير سببى اولماسا، بازپرس جلب امرى وئره بيلر.

مۆتتەھمىن موجه بير عذر ايله احضاريه نىن بليرله ديگى يئرده ايشتىراك ائلمه مسىنين سونوجلاريندان بىرى، قضاىى مقام طرفلرىندن بازداشت كاغاذئىن چىخماسىدير. بازداشت كاغاذئىندا دا احضاريه كىمين ايتتیهامىن و حضور يئرىنىن بللى اولمايدىر.^{۱۴}

آچىقلا ما بو كى مۆتتەھم آغئر خسته ليك يوخسا ياخىنلارئىن بىرىنىن اولومو كىمين بير موجه عذر ايله احضاريه گۆندرمگه رغبمن ايشتىراك ائتمه مېش اولسا بو حالدا قاضى ين مۆتتەھمى توتوقلاتما ھاققى يوخدور.

بعضى دوروملاردا مۆتتەھمىن چاغئرمادان قاباق جلب امرىنى وربيلر.

◎ **مېثال:** اۆچون كرىم بى، مۆستأجىرىنىن كىرالا دئىغى آپارتمانى فساد مركزينه دۇنۇشدۇر دۆگۆنو شيكايت ائدير و بو ايدىدعاسئىنى اثبات ائتمك اۆچون يىترلى قدر دىل سونور و مۆتتەھمىن قاچما احتىمالى دا وار، اگر بو حالدا قاضى اونون توتوقلا ما امرىنى وئرىسه ائله همىن كاغاذدا مۆتتەھمىن تام آدى و اۆزلىكله رىنى قتيد ائتمه لىدير كى باشقا بىرى يانلىشلىقلا توتوقلاماسئىن. قاضى ين او ئوى فساد مركزينه دۇنۇشدورن شخسى توتوقلايب ساخلاما امرى وئره نمز. بئله بير حبس كاغاذىنىن قانون قارشىسىندا اعتبارى يوخدور چۇنكو قانون حۆكمونه اويغون دىير.

✱ **نكته:** دادستان يا ھىچ بير قضائى مقام ھاققى يوخدور كى جلب برگه سىنده يازا كى ھر كس تظاهرات يا اغتاشات دا ايشتىراك اله يىب جلب اولسون. بئله بير جلب برگه سى اىعتبارسىزدىر.

بازداشت ھالىندا مۆتھەمىن ھاقارلى:

مۆتھەمى جەلب ائىدن مأمور، ھانسى مقررانى رعايت ائتمە ليدير؟

نورمال ھەيئەت دە چوخ زامانلار مۆتھەمىن جەلبى دادگستىرىنن عام ضابطىلىرى طرفىندەن اولونار. نورمال اولاراق مۆتھەمىن جەلبى او زامان صادر اولار كى مۆتھەم موحە بىر عذرى اولمادان احضارىە دەكى مقرر زامانىندا قضاىى مرجع دە حاضىر اولمايا، آنجاق بعضى دوروملاردا دا قانون ايزىن وئرىب مۆتھەم، باشىندان برى جەلب اولونسون.

مۆتھەمىن توتوقلاىىب ساخلاھاماسى موضوع سوندا (قنوسوندا) دا قانون گذار مۆتھەم اؤچون بو قاراردا بىر ھاق لار نظردە آلىبدىر:

۱. مۆتھەمىن توتوقلاھاماسى (جەلب) گوندوز اولمالىدىر يوخسا قاضى ين گوردوغو بىر عاجىلىت اولموش اولسا، بئله ھالدا عاجىلىتى نظردە آلاراق توتوقلاما كاغاذىنى يازان قاضى مۆتھەمىن كنجە ھاقارى توتوقلاماسىنىن عاجىلىتىنى شرح دە قئىد ائدىب بىلدىرمە ليدىر.^{۱۵}

۲. مأمورلار ين توتوقلاما زامانىندا مۆتھەمىن ائوى يوخسا ايش يئرئنه گىرمەگە ھاقارلى يوخدور يوخسا توتوقلاما امرىن كاغاذىندا اىصطىلاح دا گىزلندگى يئر اولاراق دئىيلن يئرە گىرمە امرى دە قئىدە آلىنمالىدىر.^{۱۶}

۳. توتوقلاما كاغاذى داھا اۇنجە بىر احضارىە چىخدىغى ھالدا مۆتھەم گوندە رىلير مگر بو كى مۆتھەم زامانىندا دادگاھ و بازپرسى دە اىشتىراك ائتمەھەسى اؤچون ھىچ بىر اويغون سبب سولھامىش اولسا، و يا مۆتھەم يئرئى و مكانى اولماسا يا دا اونا نىسبت وئرىلن جرمون جزاسى قصاص يا اعدام اولموش اولسا، بو ھالدا اونا احضارىە گوندە رىلمەدن توتوقلارلار.^{۱۷}

جەلب مأمورو مۆتھەمىن جەلب برگەسى ايندە مۆتھەمدن دعوت ائدىر كى اونولا بىرلىكدە قضاىى مرجع يا دا بازپرس يانىنا گئىسىن. اگر مۆتھەم مأمورلا بىرلىكدە گئىمكى قبول ائتمەھە، مأمور اونو جەلب ائدىب تحت الحفظ بازپرس يائىنا آپارار.^{۱۸}

مۆتھەمىن جەلبى گوندوز اولمالىدىر و ائله ھەمىن گوندە دە بازپرسون وظىفەسى وار مأمورلار ين مۆتھەمى جەلب اولوموش مۆتھەمى بازپرسى يە گتىردىكلرى آندا تكلىفىنى آيدىنلاشدىرسىنلار. جەلب اولوموش مۆتھەمىن تەبىين تكلىف اولماسى او قدر اؤملىدىر كى حتتا اگر مۆتھەمىن

؟ نە دوروملاردا بازىرس احضارسىز مۆتتەھىن جلىبىنە امر وئرهىيلر؟

مۆتتەھ يئرسىز و مكانسىز اولابىلر. بئله دورومدا دا بازىرس اولده گرک ياشادىغى يئزله باغلى، ياتما و يا ايش يئرى ايله باغلى لازىم اولان تحقىقاتى ائلهسىن و اونو شاكى يا دادگسترى نىن ضابطلرىنە وئرسىن كى هر زامان و هر يئرده اونو گۇردۆلر جلب اندىب بازىرسى يە اپارابىلسىنلر.

◎ **مىثال:** بىر شىخصله باغلى شكائت اولونوبدور كى بىر سھامى خاص شىركت يىن مودورو اولاراق نئچە يئرسىز چك صادىر ائلىبىدىر و شىركت يىن مھرىنى قوللانىبىدىر. او بىرى طرفدن دى شىركت يىن مودورلوعوندىن استىفاء وئرىب و اولكەدن چىخىبىدىر. شاكى نىن اوندىن اولان تك آدرس بانكىن اوندىن اولان آرسىدىر. آنجاق نئچە سفر كى شاكى اورايا گئىبىدىر اونا دئىبىلر كى اورادان آبرى يئره كۆچوبدور.

بئله بىر حالدا بازىرس ائلهبىلر اونون جلب حۇكمونو بللى بىر موددت صادىر اندىب شاكى نىن ايختىيارىنا وئرسىن.^{۲۰}

⚖ احضار يا توتوقلارنى سونراسى مۆتتەھىن ھاققارى

آشكار اولمايان جرملاردا بىر شىخصل مۆتتەھ اولاراق قاضى يىن اؤزل حۇكمۆيله مأمورلار ايله توتوقلامىش اولورسا. مأمورلار (بو قانون مادده لرىندە اولاردا دادگسترى ضابطلرى دئىبىلر) اؤنچە جرمون اثرلرىنىن اورتادان قالدىر يلماماسى و مۆتتەھ يىن قاچىماماسى و جرمون اورتايا چىخماسى اؤچۆن گركن هر ايشى گۆرمه لىدىر و اؤز ايشلەرىنىن سۇنۇجونۇ صالح قضايى مرجع لره خبر وئرمه لىدىرلر. سونرا تحقىق ايله ايلگىلى ايشلەرىن قالدنىنى - اگر قضايى مرجع دادگسترى ضابطلرى طرفدىل گۆرمه سىنى لازىم گۆرۆرسە - قضايى مقام يىن نظارت امريله گۆرلر.^{۲۱}

الف) ايتتەھاملار يىن تفھىمى و اونۇن دىللىرى

دادگسترى ضابطى طرىدىل دىققته آلىنماسى گركن بىرىنچى ايش بودور كى درحال ايتتەھام موضوعونو يازىلى اولاراق دىللىرىنىن ده ذىكر اولدوغو شكىلدە مۆتتەھمە تفھىم اولۇب ايلاغ اولملىدۇر. پس هر مۆتتەھ يىن ان اؤملى ھاققارىندىن بىرى (حتتا جرم صحنە سىندە و مأمورلار يىن گۆرۆ قاباغىندا توتوقلانىبىدۇر) بودور كى درحال و يازىلى اولاراق، ايتتەھام يىن چشىدى و اونۇن دىللىرى اونا تفھىم اولسۇن.^{۲۲}

يەنى توتوقلاناڭ شەخس ياكى مۆتھەم ئالە ايشىن بىرىنجى آشاماسىندان اعتىبارن بىلمە لىدىر كى نە دىللىرو نئجە بىر جرم ايله ايتتىھام اۇلونۇر. بئەلىكلە مۆتھەم بىن ان اۇملى ھاقارلاندان بىرى، ايتتىھام ئىتىن و دىللىرىنىن يازىلى اۇلاراق اونا تفھىم اولماسىدۇر. كى ايتتىھام ئىتىن چىشىدى و دىلىنى بىلەر ك اۇزودلىل مودافىعە ائدە بىلسىن.

◎ **مىثال:** اۇچۇن اگر بىر شەخس ۹/۶/۶۷ تارىخىندە بىرىنىن ائويندە اۇلدۇرۇلمۇش اولسا و قتل وسىلەسى دە ائو صاحىبى نىن اسلحەسى اۇلمۇش اولسا و اسلحە صاحىبى نى توتوقلامىش اولسالار و اۇنا تفھىم ائتمىش اولسالار كى: قتله مۆتھەم سەن، دىلى دە بودور كى؛ (۱) جسد سىزىن ائوينىزدە تاپىلىدۇر و (۲) مقتولون اۇلدۇرۇلدۇغو آلت يەنى اسلحە سىزىندىر.

اىندى اگر او تارىخ دە مۆتھەم سىاحت دە اولمۇش اولسا و سەندى دە اولسا، ايتتىھام و ايتتىھام ئىتىن دىللىرىدىل خېردار اۇلدوغوندا دىللىر گۇرسدر ك قتل اۇلدوغو زامان ائودە و شەردە اولمادىغىنى ائبات ائدە بىلر و بورادا ان آزىندان بىلى اۇلور كى اسلحە نى باشقا آدم قوللانىدۇر و كىرچك قاتىلىن دالىسىنجا كئدىلمە لىدىر.

بئەلىكلە قئىد ائدىلن قانون ماددە لرى ايله گوناھ سىز بىرىنىن باشى دارا چكىلمز. و جرمسوز اىسانلار اۇچۇن دىفاع (ساوۇما) اىمكانى يارادىلىر.

✱ **نكته:** تفھىم ائھام دان مقصد بو دىبر كى مۆتھەمە دئسىنلر سەن فلان جرمو گۇرمگە مۆتھەم سەن، بلكە ايدىن بىر شكىلدە دئمە لىدىلر كى نە ايش گۇرودور و ائونون ايشى ھانسى قانون ماددە سىنە گۇرە جرم اۇلاراق تانىتىب و معىن مجازاتى وار.

ب) وكىل توتماق ھاققى:

آيا مۆتھەم وكىلى ھاضىر اولمايانا قدر بازجونون سوال لارىنا جواب وئرمەك ھاققى وار؟

بلى. نئجە كى قانون گذار جان و مال خەطرى زامانىدا ھر كسە قانون شەرطلرى دورومونو رىعاىت ائدەر ك خەطرى اوزاقلادىرماق اۇچۇن اوزۇن ساوۇما اىزنى وئىر؛ داھا دۇغرۇسو اونا شەرطلى ساوۇما اىزنى وئىدىر؛ ھقوقى دوروملاردا دا بىر شەخس بىر سالدۇر ئىيا اۇغراسا (يەنى

اونا قارشى كىفرى يا حقوقى بىر دعوا طرح اولموش اولسا) اويغون قانونى آراجلارى اوز حاقلارنى ساوومۇق اوجون قوللاما حاققىنا صاحىبدير. بىر باشقا آنلاملا چون بو حالداكى بىر شخسه اولان سالدئيرى (ايتتېھام ووروماسى كىمىن) قانونى آراجلار دىققته آلتاراق اولدوغونا گوره و معمولىن اوزمان اولمايان اينسانلار حقوقى و قانون مسأله لرین اينجه ليك لريدليل خردار اولمادىقلارى اوجون؛ ساوومۇ ايشىنى اولكه قانونلارنى تانىش اولان بىرىننن عۆده سينه آلماسى گر كىر كى سالدئيرى (يعنى ايتتېھام ووروماسى) اويغون بىر ساوومۇ آبارسى ايتتېھام ووروماسى. يعنى وكىل سئچمك و داها دوغروسو حاققى آماق اوجون دفاع هر ايرانلى يوردداشئين اوليه حاقلارنىندانير و تكجه وكىل بئله بىر حاققى دوغرو بىر شكىلده ايجرا ائده بيلر. بونا گوره بوگون دۇنيائين بىر چوخ مدرن حوقوق سيستمىنده بوئون تحقيق و اينجه له مه مرحله لرئندا وكيله صاحىب اولماق شخصين اساسلى حاقلارنىندانير. بيزيم ده دادگاه پرسودوروموزدا دعوا طرفلرینه بئله بىر حاق نظرده آلتئيدير. مؤتھەمىن وكيلىدن فايدالانايلمه حاققىندان باشقا دادسرا دا موكللف اولونوبدور اگر بىر مؤتھەمىن وكيلى يوخسا اونا وكيلىدن فايدالانما ايمكانى يارادسين. ۲۳

مهم (اؤملى) جرم لاردا كى قانونا گوره جزاسى حياتين آلتئماسى مثلا اعدام يا قصاص يا حبس ابد-دى، بازپرس حتتا اگر بىر مؤتھەمىن وكيلى اولماسا و يا ايسته مه سه بىر وكىل تانيتا، بازپرس اونا تسخبرى وكىل توغاما موكللف اولوبدور. ۲۴

باخمايباراق كى ائله بو جرم لاردا دا و هابئله امنيتى جرم لاردا مؤتھەم تكجه تحقيقات مرحله سينده و تكجه قوه قضائيه ريسينين تاييد ائتديگى وكيلىلرين آراسيندان سئجه بيلر. قوه قضائيه ريسينين تاييد ائتديگى وكيلىلرين تحقيق مرحله سينده مؤتھەم تحمىل اولوماسى دفاعى حاقلارين نقض اولدوغو مادده لردن بريدير.

پ) مؤتھەمىن تهديد و ايشكنجه اولماسىئين قاداغالانماسى

بو بند ايله باغلى ايكى سوال مطرح اولور:

۱. تحقيق آپاران قضايى مقام يوخسا قضايى مقامين امريله بو ايشى گورن شخس اوزونون ايسته ديگى هر تورلو سوالى طرح ائتمگه حاققى وار مى؟

۲. تحقيق آپاران قضايى مقام يوخسا قضايى مقامين امريله بو ايشى گورن شخس مؤتھەم دن سوال لارينا جواب آماق اوجون هر تورلو ايش گورمگه حاققى وار مى؟

طرح اولان بو سواللار جابابدا دئىلمەلىدەر كى؛ تحقيق و قضايى مرجعین اینجه له مه و تحقیقدا دیققتە آلماسى گرکن بیر باشقا موضوع دا، مؤتتەھمىن ایختیيار و آزادجا طرح اولونان سواللار جاباب وئرمەسى و دادسرا یوخسا دادگاهنى گئچکە دوغرو آپارماقدیر كى آراشدیما مرجعینین هئچ بیر دوروم و شرطلرده اوز نظرىنده لازم گوردوگو هر سوالی طرح ائتمگه ھاققى یوخدور. بلکه مؤتتەھمىن سوروشولان سواللار بئله اولمايدیرلار:

◆ ایتتیهام موضوعویلا ایلگیلی اولالار. یعنی قاضی ین ایتتیهام موضوعویلا ایلگیسیز سواللاری مؤتتەھمىن سوروشماغا ھاققى یوخدور. یعنی ایتتیهام موضوعسوندان ایلگیسیز سواللار، او سواللار دیر كى وورولموش ایتتیهام و گئچگین كشفینه هئچ بیر ائتکیسی یوخدور.

◎ **میسال (اؤرنک):** اؤغورلوقلا ایلگیلی بیر پروندهده مؤتتەھمىن "ایچگی ایچمک" ایله ایلگیلی سوال سوروشوب اینجه له مه آپارماق و ھابئله قاضی ین مؤتتەھمىن گئچمیشیله ایلگیلی كى ایتتیهام موضوعویلا ایلگی سیزدیر سوروما ھاققى یوخدور.

◎ **میسال (اؤرنک):** مؤتتەھمىن سوروشالار كى گئچمیش ایللرده اولكه خاریجینه سیاحت ائیدیدیر یا یوخ؟ یا سوروشالار ایندیله قدر مشروع اولمایان بیر ایلیشگیسى اولوبدور یا یوخ؟ بئله سواللار فایداسیز و ایتتیهامین موضوعویلا ایلگیسیزدیلر كى اولار جاباب قاضی ین گئچکە یئتیشمگینه هئچ بیر ائتکیسی یوخدور.

◆ ھابئله: ھاکمین مؤتتەھمىن ائله بیر شکیلده سوال سوروشمالی كى داھا دوغروسو جابابی مؤتتەھمه ایلقا و تلقین ائتسین.

◎ **میسال (اؤرنک):** اؤچون اؤغورلوقون اصلینی دانان مؤتتەھمىن سوروشا كى اؤغورلوق مالی كیمه ساتیسان؟ بئله بیر سوال ایلقایی و تلقینی بیر سوالدیر كى قانون گذار بو كیمی سواللاری قانونقلا یییدیر.

◆ ھابئله قاضی یوخسا تحقيق مقامینین مؤتتەھمی ایغفال ائدیپ آلداتماقلا جاباب وئرمگه زورلاماغا ھاققى یوخدور.

◎ **میسال (اؤرنک):** اؤچون مؤتتەھمه دئسه كى اگر بو سوالا جاباب وئریب ایتتیهامی

قبول ئىدرسە، جزاسىندا ايندىرىم (تخفيف) وئىلە جك، يوخسا اگر ايتتېھامى قبول ئىدرسە پروندەنى باغلاياجاغام و آزاد اولاجاقسان.

ائەلە اولايلا گۇرۇنۇب كى مۆتتەھم بازجولارېن بو وعدەلرېلە دورېن قاباغىندا اوتورتولوب و بازجولارېن امرلېنى يئېنە گىتېرىب و سۇنرا همان اتتېھاملاردان ان آغىر حۇكملىرى آلبىدېر. حتتا ائەلە بېر اولاي اولوبدور كى بېر گوناھ سىز شىخس صىرف اۇز عليەينە اتتېدىكى اقرارلارا گۇرە اعدام اولوبدور.

❁ نكتە: گرگ دىققەتە آلىنا كى مۆتتەھىم اقرارى او زامان بازجولارا و قضائى مقاملارا ضرورت تاپار كى پروندەدە جرمون اثباتى اۆچون آيرى ھىچ بېر يول اولمايا وايستېه لر اقرارا دايناراق اونو محكوم ائەلە سېنلر.

◆ ھابئەلە قاضى ين مۆتتەھىم اينانجى و اۇزل موضوعلارلا باغلى نظرىنى سورۇشماق ھاققى يوخدور. چۇنكو بئەلە سواللار اينانج تفتىشى (تفتيش عقيدە) سايبلىر و اونلار ين طرح اولۇماسى قاداغاندئر.

بونون كىمىن كى مۆتتەھمە سورۇشالار: فېكرىن اولكە نېن فىلان مقامىنا گۇرە ندىر؟ يا بو كى جومعه نامازىندا ايشتىراك ائدىر مى؟ ھانسى مذهبە منسوبدور؟ و بو كىمى سواللار مى اينانج تفتىشى سايبلىر. انجاق بونون ھاققىندا كى قاضى يوخسا قضائى مقامىن اوغۇن گۇردۇگو ھر يول ايلە گۇرچكە يئتېشمە ھاققى وار، بونو خاطرلادماق لازىمدىر كى جواب آلماق اۆچون ھر تۇرلۇ مۆتتەھىم تھدىد يوخسا ايشكنجەسى قانون قدىر و قاضى و يا قاضى امرىلە مۆتتەھىمى آراشدىران ھر كىمسە بىلدىگى ھر يولدان سواللار ئېن جوابىنى الە گىتېرمە ھاققىنا صاحب دىير. و باشقا بېر سۇز ايلە و حۇقۇقچولار ين دىئىمىلە، قانونسوز يوللاردان دىل الە ائتمك قاداغاندئر. (تحصيل دليل از طرق غير قانوني ممنوع است) اوردان كى تھدىد، ايشكنجە، زورلاما و مۆتتەھىم آلتامايلا جواب وئرمگە مجبور ائتمك، تلقىنى و ايلقا ائدن سواللار طرح ائتمك، يا فايدالى اولمايان و ايتتېھامىن موضوعسويلا باغلى اولمايان سواللارنى طرح ائتمك قانونا گۇرە قانونسوز آلتايبىدئر و اونلار ين طرحى قانونسوزدور.^{۲۶}

بئەلېكلە بو ماددەلرى دىققەتە آلمايان تحقىقلار اعتبارسىزدئر و دادگاھ قاضى ي قرارىنى وئردىگى زامان بونلارنى دىققەتە آلبىلمز. اگر دادگاھ قرارى (راى) بونلارنى دىققەتە آلمادان وئرىلسە رآى تجدىدنظر دادگاھىندا و داھا يوخارى مرحلهلردا پۇزۇلابىلر.

وۆتھەمىن بارماق ایزی یا دا ايمضاسى آلینمالیدیر. پس مۆتھەم بازجوئى صورتجلسه کاغادلارینی و کلا ايمضالاماق ایستەدیگی هر برگەدە، گرک صورتجلسەدە یازیلان هر شئی دیققتلە اۇخۇسون و اگر دۆزگۆن اۇلمایان بیر مطلب گۆرسە ايمضالاماقدان قاباق بازجو یا بازپرسدان ایستیه کی اۇنۇ دۆزلدسین.

◎ **مېثال:** مۆمكۆندۆر بازجوئی گئجه ساعات ۸-۵ دە باشلامیش و گئجه ۱۲-۵ دە قۇرتۇلموشدور آما صورتجلسەدە بازجوئی نین باشلاما ساعاتی صبح ۱۰ و قورتۇلماسینی ناھار ۱۲-۵ دە قید اولۇبدور. بئله حالدا مۆتھەم بازجوئی برگەسینی ايمضالامالندئر تا کی ایراد حل اولوب دقیق زامان یازیلسین. بعضن اۇلابیلر کی بازجولار مۆتھمی فیشارا قویابیلرلر کی حتمن صورتجلسەیی ائله او وضعیتدە ايمضالاسین. بو حالدا مۆتھەم اۆز و بازجوئی لرینین آلتیندا دوغرو باشلاما و قورتارما ساعاتی و مۆددتینی یازیب سونرا ايمضالامالیدیر بئله اۇماسا دادگاهدا بازجوئی لرینین قانونی شرایطە اۇلمادیغینی و قانونون رعایت اولۇمادیغینی ایددیعا ائدەبیلمز.

بازجوئی ائله بیر شرایطە اۇمالیدیر کی مۆتھەم اۆز اۆستوندە هئج بیر فیشار حیس ائتمەسین. بونا گۆرە حتتا مۆتھەم تحقیقاتین تکمیل اۇماسیندا نظارت آلتیندا اولدوغو زامان، تحقیق مأمورلاری (ضابطان) بازجوئی صورتجلسەسیندە نظارت آلتیندا اۇماسی، باشلامانین تاریخی و ساعاتی، بازجوئی نین مۆددتی، ایکی بازجوئی آراسینداکی دینجەلمە مۆددتی و شخصین قاضی یانیندا تانیلمە تاریخی و ساعاتی یازیلمالیدیر و مۆتھەمین بارماق ایزی یا ايمضاسی آلنمالندئر.^{۲۹}

ج) مۆتھەمین اۆزۆ و تلفن دانیشمالارینا قولاق آسمانین قانونو

مۆتھەم حاقلاریندان بیرى دە؛ تلفن دانیشیقلارى و یازیشمالارینین باشقالارینین کنترول و گۆزۆدلیل قۇرۇلماسیدیر. بو آنلامدا کی هئج کیمسە نین باشقاسینین تلفنونو کنترول ائتمگە حاققی یۇخدور، مگر او شئیلردە کی اۆلکە نین ایچ و خاریج امنیتیلە ایلگیلی اۇلسون یا دا اۇملی جرم لارین کشفی اۆچۆن کی قانونی مجازاتی جان آلماق و یا ابد حبس دیر، لازیم گۆرونە. بو دوروملاردا دا گرک شخص لرین دانیشیقلارى نین ائشیدیللمە سینین زامانی و دفعاتی استان دادگستریسی نین کل ریسی اۇنو قبول ائتمیش اولسا.^{۳۰}

✳ نكتە: قاضى يا باشقا ھىچ بىر شىخىن ھاقى يۇخدور دىل دۆزلىتمەك اۆچۆن، شىخىن دائىشىقلار ئىن ئىشىدىلمەسى و كىنرلونا امر وئرسىن. اگر بىر مورددە بىرىسى بو اىشى گۆرۆرسە و تىلفن كىنرلو و ئىشىدىلمەسىلە اۆنون علىه يەنە دىل دۆزلىتسە، چۆن بو دىل قانونسوز بىر يولدان الە گىتيرىلىدەر، قانون باخىمىندان معتبر دىر و بئله بىر امر ورن آدام متخلف دىر.

◎ **مىثال (اۆرنك):** اۆچۆن بىر مۆتھەمىن تىلفن دائىشىقلار ئىن دىنلەمەسىنە امر وئرن قاضى، اۆز امرىندە قىئد ائتسىن نە اۆچۆن مۆتھەمىن تىلفن دائىشىقلارى دىنلەمەلىدەر و بو اىشىن ضرورتى نەدەر؟

◎ **مىثال (اۆرنك):** اۆچۆن دىمەلىدەر كى شىكايىتى اۆنلارا اىستىناد ائتىدىكى اۆچۆن و يوخارى ائتىمال جرمون دىلى دائىشىقلار دادىر يازىلاراق سۇنۇمالىدەر.

بئلهلىكلە مىللىتىن بۆتۆن دائىشىقلارى و مکتوبلارى و ال يازمالارى گىزلى سايىلمالىدەر كىمسە ئىن اۆنلارى كىنرل ائدىب يوخساتلفن لارى دىنلەمە ھاقى يۇخدور. اما بعض شىكايىتى ئىن ايدىدىعاسى سىئىن دىل لىدىل بىرى مىثال (اۆرنك) اۆچۆن مۆتھەمىن تىلفن دائىشىقلارى اۆلبىلر و مخابرات دان دىنلەمەسىنى اىستە يە بىلر. آنجاق قاضى يا باشقا ھىچ كسىن دىل اۆلۇش دورماق اۆچۆن بىر شىخىن دائىشىقلار ئىن دىنلەمە بىر كىنرل ائتمە امرى وئرمە ھاقى يۇخدور. اگر بىرى ھاقىقىندا بئله بىر اىش اۆلسا و بىرىسى آبرىسىنا قارشى تىلفن لار ئىن قولاق آسىب كىنرل ائتمەك لە دىل دۆزلىدەسە؛ چۆنكۆ بو دىل قانونل (قانونى) اۆلمايان بىر يۆلدان الە ائدىلدىگىنە گۆرە قانون آچىسىندا مۆعتبر دىر و بئله بىر امر وئرن شىخى جرمودور.

← تفتىش امرىن وئرىلمەسىن شىرطارى

چ) ائو يا باغلى و تعطىل يىرلرىن تفتىش و بازرسلىغى

ائو يا باغلى و تعطىل يىرلرىن تفتىش و بازرسلىغى دە تفتىقات مرحلە لىرىن بىرى اۆلبىلر كى بازپرس اىلە يىرىنە گىتيرىلر. آنجاق قانون دا بىر يىردن تفتىش ائتمەك اۆچۆن امر وئرمەگە بىر شىرطلر قوبۇل بۇدەر كى اىشى بازپرس يا ھر بىر آبرى قضاى ماقما چىنلش دىرىدەر. بىر يىرىن تفتىشى معمولاً يا مۆتھەمى توتوقلاماق اۆچۆن اولۇنور يا دا جرم ارتكاب ئىن دىل لىرى و آلات و ادواتىنى ئىغىب ضبط ائتمەك اۆچۆن اولونور و بو اىكى اسباب مھيا

اۋلدوغوندا، يىزدن تفتيش و بازرسلىق اۋچۇن بىر سبب يۇخدور. ھابئله بازپرس بىر يىژىن تفتيش امىرىنى وئىرىكن گرک تفتيش نىتجه سىنده مؤتتەھم يا دا جرمون اسباب و آلات و ادله سىنه ال تاپماقلا بىرلىكىدە گۇجلۇ ظنه صاحب اۇلسون.

گۇجلۇ ظن دن مقصد بودور كى دۆزدۆر بازپرس يۆزده يۆز آرخاين اۇلماميش اۇلسادا وار اۇلان اوضاع و احوال و شواھىد دن يقينه يىتتيشىدىر كى مؤتتەھم يا جرم دليل لرى بازرسلىق و تفتيش اۇلوناچاق يىردەدير.

آنچاق بىر طرف دن ده يىژىن تفتيشى مؤتتەھم و عائىله سى و يا اۇنولا ياشايان و يا چالیشان شخصلرىن خصوصى حرىمى نىن پوزوماسىنا يول آچابىلر. بئله دوروملاردا دا بللىدىر بازپرس او حالدا يىزدن تفتيش امرى وئرمگە مجازدىر كى مؤتتەھم و يا جرم ايله باغلى آلات و ادوات و ادله يه ال تاپماق بو امر ايله درگير اۇلان اينسانلار ين ھاقارلار ين داھا اۇغلى اۇلسون. بىر باشقا سۇزله عمومى نظم و جامعە نىن منافعىنى قوروماق اولويت ده اۇلسون. بئله لىكلە بازپرس تفتيش امرى وئردىگى زامان بونلار ين ھامئسنى دىققته آماليدىر و بىر صورتجلسه ده، ھم تفتيشىن لازىملىغى و اۇغى ھم ده مؤتتەھم يا دا جرملا باغلى آلات و ادوات ين اۇلماسىلا باغلى اوز گۇجلۇ ظنى يا دا يقىنىنى قيد ائتميش اولسا.

مأمورلار بىر كلى امر ايله شخصلرىن ياشايىش و ايش يىژىنى تفتيش و بازرسى ائتسىنلر؟

ھىچ بىر قضاىى مقامىن ھاققى يوخدور مىللتىن ائوئنه و يا باغلى مكانلارا گىرمك اوچون كلى بىر امر وئرسىن و اونون تفتيش و بازرسى سىن ايستە سىن. بىر يىژىن تفتيش امرى گرک بللى مورد و موضوع ھاققىندا اولا. بازپرس امرىنده آچىق بىر شكىلدە مؤتتەھمىن آدى و اۋزلىكلىرىنى (مشخصات) قئىد ائدە، زامان، يىژە گىرىش سايىلارى، مكانلار و آدرسىنى بللى ائتمە لىدىر.

مأمورلار اۋزلىرى شخصلرىن ائولرىنه اۇلان تفتيش و بازرسى نىن گىرىش زامانىنا قرار وئە بىلرلر؟

يوخ؛ بازرسى گۇندۆز اۇلماليدىر. مگر بو كى بىر ضرورت اولا كى بازرسى گنجه اولا. اگر بازرسى امرى گنجه صادير اولموش اۇلسا، بازپرس بو ضرورتى صورتجلسه ده قيد ائدىب و پرونده ده يازماليدىر.

گۆنۈزدن مقصد، گۆنۈشپن دوغۇشوندان گۆن باتانا قدردەر و مأمورلارپن گۆن چىخامامىش يا گۆنۈشپن باتماسىندان سۇنرا يئرى بازرسى ائلمەك ھاققى يۇخدور.

◎ **مىثال:** آيدىن اوغۇرلۇق ايتتېھامىلا توتوقلانير و بازرسى نپن تحقيقاتىندا اوغۇرلۇق ماللارپنپن اۇندا اولدوغونو اينكار ائدیر. آنجاق مطلع اولراق بازرسى دە ھاضیر اولان نئچە نفر، آيدىنپن اوغۇرلۇق ماللارى اۇرادا ساخلايدىغى بىر ائباردان خېر وئرىلر. بازپرس بۆتۆن شوھد و قرائنى بررسى ائلىنچە يقىنە يئتیشیر كى لازىمدیر او ائبار تفتیش ائدیلیب بازرسى اولۇنسون. آنجاق اولان تحقيقاتلا بللى اولۇر كى اوراسى ياشار ادلى بىرىنپن ايختىيارئىندا دیر. بازپرس يئردن تحقيقات امرى وئرىر و اورادا مأمورلار امر وئرىر كى بازرسى گرگ گۆندۆز، مۆلك تصرفوندا اولان شخصدن ایزین آلاراق و اونون اولدوغو زامان و تكجە بىر سفر اولدیلر و بازرسى زامانىندا دا، شخصلرى گىرىش چىخىشىنپن قاباغى آئىنسىن. و شىكایت دە ایدیدعا ائدیلن اوغۇرلامئىش ماللارپن صورتىنى امرپنە ضمیمە ائدیر. مأمورلار مكانا گئدیرلر، اۆزلىرىنى تانئىتىلار و شناسایى كارتلارپنى و بازرسى نپن امرپنى مۆلك تصرفوندا اولان شخص يعنى ياشارا گۆرسدیرلر و سايقييلا (محترامانە) اونا اچىقلايىرلار كى تفتیش و بازرسى يە گلبىلر. ياشار قابىئى اۇنلارپن اۆزۆنە اچىر و اۇنلار مكانا گىرمەلرپنە ایزین وئرىر. مكاندا اوغۇرلۇق ماللاردان آيرى، آيدىنپن اۆزل ماللارپن و اسناد و مداركى دا واردیر. آنجاق مأمورلار تكلیفلرپنە گۆرە آيدىنپن اۆزل ماللارپن بىر شى ائتمیرلر. اۇنلار مكاندان ائتدیكلرى بازرسى دە تكجە اوغۇرلامئىش ماللارپن گۆرورلر، ضبط و صورتجلسە ائدیرلر و ايكى نۆسخە اولان صورتجلسە يى ياشارا ايمضالادیلر و بىر نۆسخە سىنى اۇنا تحویل وئرىلر.

مأمورلارپن گئندیكى زامان شاكىلرپن بعضیلرى دە مكاندا دۇلار و اىستىبىرلر مأمورلارلا بىرلىكدە مكانا گىرسىنلر آنجاق ياشار اۇنلارپن اچرى گىرمەسىنپن قاباغىنى آئیر. شاكىلر مۆلك تصرفوندا اولان شخصپن ایزنى اولمادان مكانا گىرە بىلمەزلر.

◎ **بىر آيرى مىثال:** آىناز "اقدام علیه امنيت" ايتتېھامىيلا بازداشت اولۇر. او بازداشتگاهدا اولدوغو ھالدا، مأمورلار اونو ائوینە گئدیرلر و سونرا ھاضیرلا دىقلارى راپوردا، بىلدیرىرلر كى نئچە بستە مخددر ماددەسى اونون ائویندن تاپىلىدیر و بو

راپورلا آي نازين عليه ينه بير آيرى پرونده تشكيل و تيرلر و بو سفر اونو مخددير ماده ساخلاماق و ساتماغا مۆتھم ائديرلر. بو پرونده ده نه اينكى مأمورلارين و بازپرسون ائندىگى قانونا خيلافدير و آي ناز اونلارين هاميسيندان شيكايت ائده بيلر، بلکه گرک درحال آي نازين موخددير ماده ساخلاماغئلا باغلى منع تعقيب قرارى صادر اولأ. چونكو آي نازين ائوينين بازرسى موضوع سو كى "اقدام عليه امنيت" ايتتھامئلا بازداشتگاه ساخانئليئر و ائوينده آيرى بيرى ده ياشامئر، او موردلردن دبير كى ائوين بازرسى و تفتيش بينين فوريتى اولأ. داها دؤغروسو مأمورلار يئرين بازرسى سينه تلمسمله هم ده نه مۆتھم نه ده يئر صاحب بينين اولدوغو زامان بير حالدا آي نازين ائوينده موخددير ماده تاپئيلار كى تكجه دليل لرى، اؤز ايدديعالار يئدير.

مأمورلارين بازرسى ده يئتيشديكلرى نتيجه نين تك دليلى اؤز ايدديعالار يئدير كى اونون دا دؤزلؤگؤ گرک ايشات اولأ. بو بازرسى شيوه سى و اونلارين بو داوارئيشى قانونسوز يولدان دليل الده ائتمه نين بارز مصداقئيدر.^{۳۱}

ح) سون ساوونمانين آئنماسى

مۆتھم لرن حاقلارئين هاميسينين اويغولانديقيندان سونرا و آراشدئما و اينجه له مه ايشينين قورتولماسيندان سونرا، تحقيق و تعقيب و بررسى (دادسرا و دادگاه ده) آشاماسيندا مۆتھم ين لاپ مهم (ان اؤملى) حاقلاريندان بيرى ده سون دفاع نين (ساوونمانين) آئنماسئدير. آخيردفاع نين آئنماسيندان سونرا آرتيق سون ساوونماسى آئنان ايتتھام ايله باغلى هئچ بير ايدديعا قبول ائديلمز و بير باشقا دئيشله تحقيق و اينجه له مه گوروش لرينده، مۆتھم اؤز ساوونماسيندا دانئشان سون آدمدير و بو آشامادان سونرا دادسرا تحقيق نين بيتيشينين بيلديريلمه سيله قرار (تعقيب ين قاداغا ائديلمه سى، تعقيب ين دايانديئرئلماسى يا جرمولوق كيمين) يايئلاماغا باش وورار و دادگاه دادرسى نين قورتولماسينى بيلديره رك تعقيب ين دايانديئرئلماسى يا برائت يا دا محكوميت حؤكمو وئر. داها ساده بير دليله دئك لازيمدير كى تحقيق نين قورتولوب و شيكايتچى نين بوتون دليل و سندلرينين اينجه لنمه سينين و مۆتھم ين ساوونمالارئين ائشيديلمه سيدليل سونرا، دادسرا و دادگاه ده سون سؤزو مۆتھم دانئشار، يعنى قاضى بير داها مۆتھمه دئمه ليدير كى سيزين ايتتھامئيتيز بودور ميثال (اؤرنك)

اۋچۇن سىز فېرئىلداقچىلىغا (كلاھېردارى) مۆتھەپىن سىزىزى و سىزىزىن ايتتىھام ئىنئىزىن دىللىلرى بونلاردىلار (مىثال (اۋرنىك) اۋچۇن قازنتە دە بىر رىكلام يايىنلامىشسىنىز كى شىخىلرى اۋلكە خارىجىنە گۇندرن بىر شىركىتىنىز وار و بو كى شىككىتچى سىزىزىن اوندان پول آلدىغىنىزى دىللى گىتيرىر) ايندى سىزىزىن سۇن ساوۇمانىز بو ايتتىھام و دىللىلرىنە گۇرە نىدرى؟ بونا مۆتھەپىن سۇن ساوۇماسى دىبىرلر كى دادگاھ سون قارائىنى و ئرمىدن اۋنجه مۆتھەپىن ايستەمەلىدىر سون كرە اۋزونو ساوۇنسون و اوندان سونرا تىحقىقئىن سۇنو بىلدىرىلىب، قارار وئرسىن. ۳۲

خ) توتوقلانىن مۆتھەپىن ھاقلارى

توتوقلانىن مۆتھەپىلر ايكى دىستە دىلر. ھىس دە اولان مۆتھەپ دىمك او مۆتھەپ دىر كى وئىقە و كفالت قارارى وئرىلمە سىنە رىغىن، مۆتھەپ وئىقە و كفىل تانىتايلىمە بىبىدىر و بونا گۇرە دە وئىقە يوخسا كفىل تانىتاناقدىر ھىس دە قالمالىدۇر. بئله بىر دۇرومدا دىبىرلر وئىقە يى وئرمك دن عاجىز قالدىغى يوخسا كفىل تانىتايلىمە دىگى اۋچۇن ھىس ائىدىلر يا او مۆتھەپ دىر كى اونا گىچىجى ھىس قارارى وئرىلر و بونا گۇرە ھىس دە قالىدۇر. بئله بىر شىخى تىعىن ائىدىكلرى دۇرۇما گۇرە اىزىنە گىندە بىلر و ھابئله بو زاماندا وكىل يا اۋز عائىلە فردلرى اىلە گۇرۇشە بىلمەلىدىر. ۳۳

بنابراين توتوقلانىن بو دىستە مۆتھەپىلردن:

۱. گىچىجى (موقت) بازداشتگاھدا ساخلانلار. بازداشتگاھىن مئسۇللارنى گرک تىكجە قىضايى مقاملارنى يازىلنى امرلرلە، شىخىلرى بازداشتگاھقا قىبول ائىدىب ساخلايالار. اونلار شىخىلرى قىضايى مئسۇللاردان يازىلنى امر اولمادان، بازداشتگاھقا قىبول ائىدە بىلمىلر. ھتتا اگر امر وئرن قىضايە قۇوۋە سىنن باشخانى بئله اولسا بازداشتگاھىن مئسۇللارنى اىجرا ائىدە بىلمىلر. ۳۴

۲. بازداشت اولۇمۇش مۆتھەپ قارائىن تامين بىندن عاجىز اولدوقلارنى اوچون، تىكجە بىر آى بو يۇنجا گىچىجى اولاراق بازداشتگاھدا قىبول ائىدىلر ساخلانلرلر. بىر آيدان سونرا اگر ئىننە دە مۆتھەپ قارائىن تامين بىندن عاجىز اولسا، بازپرس يا گرک اونون قارارنا تىخىف وئره يا دا كى بىر عىمومى بازداشتگاھا گۇندره. البتە بازپرس بىر آى بازداشتگاھدا قالماسىننى تىمدىد ائىدە بىلر آنچاق بئله ھالدا گرک بازداشتگاھىن تىشخىص شوراسى نىن رىضائىنى آلا.

۳. مۆتھەپىن گىچىجى بازداشتگاھدا ساخلانلدىغى زامان، كىتابلار، قازنتەلر (روزنامەلر)

و درگىلردن آلب اۇز جىب تلفن و بىلگىسايارىنى (كامپيوتەر) قوللانبايلەر مگر بو كى بازپرس
صراحتاً و يازىلى اۇلاراق وكىل يىندن باشقا قوهوملارى و آيرىلار يىلا گۇروشونو منع ائتميش
اۇلسا.

ھابئله بازداشت اولۇموش مۆتھەم، او مۆتھەمە دئيبيلەر كى اونا گنجىجى بازداشت قرارى
صادر اولۇش اۇلسا و ائله بو دليله گۇره بازداشتگاھا گۇندريلميش اولا. بو بازداشت اولۇموش
مۆتھەملر گنجىجى بازداشت قرارى ايله بازداشت اۇلانلار ديلار. ^{۳۵}

تأمين قرارى دا كفالت و وثيقه يا بازداشت كيمين مۆتھەمە ايبلاغ اولمايدىر؟

بلى، بوتون تأمين قرارلارى او جوملەدن كفالت و وثيقه و بازداشت قرارى گر ك موتھەمە
ايبلاغ اولسۇن و كفالت و وثيقه قرارلارى ايلك فورصتە اونا عائيله و قوهوملار يىلا ايرتباط
ايمكانى وئرمە ليدير كى اونلاردان ايستە سين بازپرسون ايستە ديگى تأمينى دادسرا يا تسليم
ائتسينلر. مثلاً اگر موتھەم كفيل اولماق اوچون بىرىنى تانئتا، عائيله سى بو ايمكانى اونا داھا
تئز فراھم اندر يا اگر موتھەم وثيقه قويلاراق آزاد اولمايدىر، عائيله و قوهولارى جرياندا
قرار تاپسۇنلار كى وثيقه و اونون آزادليقئىن دالئسيھجا اۇلسۇنلار. اگر بىر موتھەمە كفالت يا
وثيقه قرارى صادير اولونور آنجاق عائيله سى و قوهوملار يىلا ايرتباط قورماق ايمكانى تانئميئر
گر ك ايلك فورصتە بازپرسون يانئتا گئدە و بو ايشى بازپرسون صورتجلسە سيندە يازا و قاباغا
گنل وضعيته اعتراض ائلييه كى سونرا ائليه بيلسين بازپرس و خطاكار مأمورلاردان شيكايت
ائتسين. قرار بازداشتا گۇره دە ھم گر ك يازىلى اولاراق موتھەمە ايبلاغ اولا و اوندا اعلام اولا كى
موتھەمىن ھاققى وار ۱۰ گون ايچيندە قرار بازداشتا اعتراض ائله سين. موتھەمىن قرار بازداشتا
اعتراض ائتمە سينين لازيمە سى بودور كى بازپرس پروندەنى موتھەم و وكيلىنن ايختياربندا
قويا كى پروندە نين محتواسئنا گۇره و بازپرسون دليلرينە گۇره قانون ماددە لرينە داياناراق
بازداشت قرارىنا اعتراض ائدە بيلسينلر. ^{۳۶}

بازپرس يا قاضى موتھەمىن انفرادى دە ساخلاھما سئنا امر ائدە بيلر؟

او پروندە لردە كى نئچە نفر بىرليكدە بىر جرمى گۇرمكدە مشاركت يا معاونتە موتھەم

اولۇبلار، بازپرس تىبانى احتىمالىيىن قىباغىنى ائماق اوچون و جرمون علائم و اثرلرىنىن ارادان آپارىلماستىن قىباغىنى ائماق اوچون، موتتهملرىن بىر بىرىندىن آيرى ساخلاستىنا امر وئره بىلر. آنجاق بو امر موتتهملرىن انفرادى سلولدا ساخلاستىنارنى ائلامىندا دبىر.

چونكو اولاً حاضىركى قانولارلا كۆره انفرادى سلول موتتهملرىن ساخلاستىنارنى اوچون بىر يئر اولاراق نظردە آئىنمايىدۇر و متتهملره ايشكنجه و فيشار مصداقلارىندان سايلىر و ايكىنجى بو كى موتتهملرىن بىر بىرىندىن آيرى ساخلاستىنارنى مقصد بودور كى آيرى موتتهملرىن يائىندا قالا بىلرلر آنجاق بىر بىرىنىن يائىندا قالا بىلمه زلر.^{۳۷}

؟ امنىتى بازداشتگاه امنىتى نهادلار نظرىنده ايداره اولونور يا زىندانلار سازمانى طرفىندن؟

امنىتى يا سياسى جرم لر ايتىهامينا بازداشت اولان بىر موتتهم، امنىتى بازداشتگاهلاردا ساخلاستىلار. بو بازداشتگاهلار استان مركزىنده كى زىندانلاردا قورولار و زىندانلار سازمانى نظرىنده ايداره اولونار. بونا كۆره گرگ بو بازداشتگاهلاردا ساخلاستىنارنى استانداردارلار، نئجه مديريت اولما و خدماستىن وئرىلمهسى زىندانلار سازمانى نىن اجرائى آئىن نامه سىنىن مقررآتىنا و تامينى و تربىتى اقداملارلا اويغون ايداره اولۇنسون. بو بازداشتگاهلارنى بۇتۇن چالاشانلارنى و پرسنىلى گرگ زىندانلار سازمانى پرسنىلدىن اولسون و موظفدىلر بازداشتدا اولان موتتهملر حاققىندا وطنداشلىق حاقلارنىنى قورويوب و مشروع آزادلىقلارلا حۇرمت انديب رعايت ائله سىنلر. زىندانلار سازمانى نىن آئىن نامه اجرايى مقررآتىنا كۆره، بو بازداشتگاهلارنىن مسئوللارنىن وظيفه لرى وار موتتهم لرىن بۇتۇن قانونى حاقلارنى و تكلىفلرىنى بىر كىتابچادا يىغىب يئنى گلن موتتهملره وئرسىنلر.

؟ بازداشتگاهلارنىن مأمورلارنى موتتهملرى بازجوئى ائده بىلرلر؟

بو بازداشتگاهلارنىن مأمورلارنى و مسئوللارنى تىكجه بو بازداشتگاهلاردا موتتهملرى ساخلاستىنارنى وار و اونلارنىن تحقىقات آپارىب يا موتتهملردىن بازجوئى ائتمه حاقلارنى يوخدور. بوتون جرم لردە تحقىقات ئىن هامىسىنى تىكجه بازپرس الیه

اومالائىدئىر و اگر بازپرس بعضى تحقيقاتى ضابطلرە تاپشئىرسا، گرک اونلارئىن نئجە تحقيقات آپارمالارئىنا نظارت ائتسىن.

◎ **میشال:** بازپرس دىزىن ائويندن بازرسى امرىنى كى "تبليغ عليه نظام" موتھم اولوب قضايى ضابطلرە تاپشئىرىدئىر. بازپرس اؤز امرىندە ايتتھامئىن قونوسونو(موضوع) دئمە نىن يانيندا، بيردە ائوين بازرسى سىنين نئجە اولماسئىلا دا باغلى اميرلر وئرير و تاكىد ائدير كى ايتتھام قونوسويلا مرتبط و دىزىن اولان اشىاللار بررسى اولوب تفتيش ائدىلسىن. ضابطلر دىزىن ائوينە گندىكلرى زامان، اونون عائىلە سىلە خشن و سايقتىسىزجا داوراناراق قانونو پوزوب اؤز وظيفە لرىنين حدودندان ائشيبە چىخىرلار. اونلار دىزىن باجىلارنى و قارداشلارئىننى دا اتاقلارئىنى بازرسى بهانه سىلە بير بيرىنە قاتىرلار. ضابطلر دىزىن ائوينىن بازرسى و تفتيشىنين نتيجه سىندە تنظيم ائتدىكلرى صورتجلسە دە دىزىن باجى و قارداشئىنين كامپوترىنين كىسى، نئچە جىلد عائىلە عكس آبومو و بير دستگاہ «ماھوارە رسيورى» دە قيد ائديرلر.

بازرسى صورتجلسە سىنين ايكىنجى نوسخە سى دە ائو متصرفىنە وئريلمە يىبىدیر. بازپرس بو حاللاردا ائلبىه بىلر ضابطلرىن خلاف ائتدىگىنى ادارى و انتظامى مرجع لره بىلدیرهرك و موتھمه و ايتتھام قونوسونا مربوط اولمايان اشىاللارنى قايتارماق امرى وئرەرک، اؤز نظارتىنى ضابطلرىن آپاردىغى تحقيقاتا گورسدسىن.^{۳۸}

بازداشت اولان ۱۸ ياش آلتى شخصلر هارادا ساخلانئىرلار؟

اوشاقلارئىن يا ۱۸ ياش آلتى شخصلرىن ساخلاماسى اوچون بير چوخ اوستان مركزلرىندە اصلاح و تربيت كانون لارنى ايجاد اولونوب و او زامانلار كى موتھم شخصلر ۱۸ ياش آلتىدىلار، گرک بو كانون لاردا ساخلانسئىلار. ۱۸ ياش آلتى شخصلرى بؤيوكلرلە بىرلىكدە ساخلاماق ياساقدئىر(ممنوع). اصلاح و تربيت كانون لارنى اولمايان اوستان مركزلرىندە، گرک ۱۸ ياش آلتى موتھملر آيرى آيرى يئرلدە و بؤيوك موتھملردن آيرى ساخلانسئىلار.^{۳۹}

د) عدالتلى دادرسى و صلاحيتلى و طرفسىز دادگاھەن فايدالانما حاققى

بىر سىئرا جرم لار وار كى مؤتھەمىن آراشدىرئىلماسى و باخىلماسى سادەجە دادگاھەن صلاحيت يىندە و دادسرائىن بو كىمى اولايلا قارىشما حاققى يوخدۇر. مىثال (اۋرنك) اوچۇن عىففتە قارشى جرم لاردا يوخسا اوشاق لارلا باغلى ايتتىھام لار كى بىر باشا ايلگىلى محكمە لردە طرح الۇورلار.

اگر بئله بىر پروندە لر دادسرايا گۇندريلسە مؤتھەمىن اعتراض ائتمە حاققى وار و پروندە سىنين ايلگىلى دادگاھەن گۇرۇشۇلمە سىنى اىستە يە بىلر.

ھابئله قانونا گۇرە جزاسى قصاص نفس، قصاص عضو، رجم، اعدام و يا حبس ابد اولان جرم لاردا و ھابئله سياسى و مطوعاتى جرم لاردا دعوا اوستان ئىن كىفرى دادگاھەنسى آدلى دادگاھەن لردە گۇرۇشۇلۇور. بو دادگاھەن لىن رسمىت تاپماسى اوچ يوخسا بئش قاضى يىن قاتىلماسىلا اولوور. البتە مطوعاتى و سياسى جرم لاردا ھيات منصفە نىن دە قاتىلماسى زورۇنلۇدور. بونا گۇرە دعوايا يئتىشن محكمە نىن صلاحيتىنە باغلى ماددە لەر، داھا دقيق و داھا اويغون بىر دورومدا ايتتىھاما يئتىشمك اوچۇن مؤتھەمىن حاقلار ئىندان بىرىدەر.

كىفرى دادرسى آئىن يىن دۆزلىتمە قانونسى نىن ۱۳۸۱- جى ایلدە كىچمە سىدليل سۇنرا، كى اونا گۇرە دادسرا لار يئىدن دىرچە لىب قۇرولودو، مؤتھەمە نظردە آئىنان حاقلاردان بىرى دە بودور كى محكمە سادەجە كىفرخواستندا (كىفرخواست) يازىلان جرم لار، دادرسى آئىنى قانونونا گۇرە يئتىشىسن؛ يعنى دادگاھەن لىن مؤتھەمە قارشى اعلام اولونان چوخلو ايتتىھام لار آنجاق جرم لوق قارارى و كىفرخواستندا (كىفرخواست) قئىد اولۇمايانلار يئتىشىسن و حۇكم يايئىلاسىن.

◎ **مىثال (اۋرنك):** اوچۇن اگر (كىمسە نىن) كىفرخواستندا تىكجە اوغۇرلۇقلا جرم لانىيسا، دادگاھەن يىن اوغۇرلوقدان باشقا مىثال (اۋرنك) اوچۇن: اوغۇرلوق مالئىن ساتىشى كىمىن ايتتىھام لاردا يئتىشمگە حاققى يوخدۇر. يعنى سادەجە دادگاھەن يىن كىفرخواستندا اولمايانلاردا گرگىلى تحقىقدان سۇنرا جرم گۇرونن موضوعلار يئتىشى حۇكم يايئىلا ما حاققى وار. دادگاھەن يىن ايتتىھام اکتىندا اولمايان موضوعلار يىنجه لە دىگى زامانلار، مؤتھەمىن اعتراض ائتمە حاققى وار و بو يئىدن يىنجه لە مە (تجدىدنظر) آشاماسىندا دادگاھەن قارار يىن پۇزۇلماسىنا سبب اولان ماددە لىن بىرى اولايلىر.

د) صلاحىيەتلى و طرفسىز قاضى دن فايدالانما ھاقىئە

مۆتھەمىن ھاقارىئىن قورۇمماسى اۆچۈن تھىقنىن قاضى يىن دە صلاحىيەتلى يەنى (بازپرس، دادىار، دادستان) و قرارى و ئرن قاضى اۆچۈن دە نطرده آلىئىبدىر كى اگر تھىقنىن قاضى يىن (بەزى بازپرس يا دادىار يا دا قرارى) (ھكم) و ئرن قاضى) آلتدائى شرطلىن بىرى (مىثال (اؤرنك) اۆچۈن) اولۇرسا، دعوا طرفلىرى صلاحىيەتلى اۆچۈن اىراد توتابىلرلر:

۱. اگر داھا اۇنجه همان مۆتھەم ھاققىندا ھۆكم وئرىب يا بىر قضاىى قرار آلمىش اولسا.

۲. دعوا طرفلىرىلە قۇھوملوق نىسبەتلى اولۇش اولسا.

۳. اگر قاضى يا بازپرسون ھادئەدە بىر منفعتلى اولسا، دا بئله بىر قاضى يىن تھىقيا گىرمە يا قرار يا ھۆكم وئرمە صلاحىيەتلى يوخذۇر.

بئله لىكلە مۆتھەمىن ھاقارىئىدان بىرى دە دادرس يا قاضى يىن صلاحىيەتلى اىراد توتماقدىر كى بئله بىر دوروملاردا مۆتھەم دادرسى رد ائتمك اىرادىلا ھۆكم و ئرن تھىقنىن بازپرس يا دادىار يوخسا قاضى يىن صلاحىيەتلى يىن اولماماسىئى بىلدىرەبىلر.^{۴۰}

ر-۱) مۆتھەمىن چوخ سايئلى اىتتىھام لار ئىناك بىر دادگاھدە يىتتىشمە ھاقىئە

اگر بىر شخس دۇرد اوغۇرلوق، امانت دە خىانت، جاسوسلوق و عسگرلىك خىدمەتلىدلىل قاچما جرمۇنا مۆتھەم اولۇرسا بىر دادگاھدە موھاكمە اولۇنار يوخسا آىرى آىرى چئشىدلى دادگاھلردە مى موھاكمە اولۇنۇر؟

بىرنجى؛ بىلىرىك قانونا گۇرە جرم لارا يىتتىشن دۇرد چئشىد صلاحىيەتلى دادگاھ وار:

◆ **عىمومى دادگاھ:** عىمومى جرم لارا يىتتىشن دادگاھ

◆ **اىنقىلاب دادگاھسى:** قانونلار ئىن موادمخدر، گۇونلىك جرمو سايديغى جرم لارا يىتتىشمك دە صلاحىيەتلىدلىر. مىثال (اؤرنك) اۆچۈن: نىظاما قارشى رىكلام، مىللى گۇونلىگە قارشى ھرىكەت، جاسۇسلوق و...

◆ **نظامى دادگاھ ۱ و ۲:** ھربى قۇووهلەرە اۆزل جرم لارا يىتتىشمك اۆچۈن صلاحىيەتلى وار. او دادگاھدە او ھالدا كى بىر ھربى قۇووهسى اۆز ھربى گۇرەوینى يىرنە گىردىگى زامان بىر

جرم ايشلەمىش اولسا. مېثال (اۋرنك) او خىدمت دن قاجماق.

◆ **كىفرى ۱ دادگاهسى:** قتل، تجاوز، زوراكىلىق و بنزرلىرى كىمىن آغىر جرم لارا يىتشمك اوچون. بئلكى يوخارىدا قئيد اندىلن دورد ايتتېھاما مىللى گونلىگه قارشى حركته اينقىلاب دادگاه سينده، امانته خيانت و اوغورلوق عىمومى دادگاه و خىدمت دن قاجماغا حربى دادگاه ده يىتشىلير.

◆ **كىفرى دادگاهلار بىر:** بو دادگاهلار اوستان مركزلرينده تشكىل تاپىرلار و بىر رئىس و ايكى مستشارلارنى وار كى ايكى عضون اولماسىلا رسمىيت تاپارلار. بو دادگاهلار حياتى سلب ائدن، ابد حبس، عضو قطعى و سياسى و مطبوعاتى جرم لار كىمى اوغورلوق (مهم) جرم لارا يىتشىلير. البته سياسى و مطبوعاتى جرم لارا يىتشمك گر كىمى امانت منصفه نىن وارلىغىيلا اولاد. دادستان نىن وارلىغى بو دادگاهلار نىن بوتون جلسەلر يىندە ضرورى دىر.

◆ **كىفرى دادگاهلار ايكى:** كىفرى دادگاهلار ايكى بوتون عىمومى جرم لره يىتشىلير.^{۴۱}

◆ **اوشاقلار دادگاهلارنى:** ۱۸ ياش آلتى اوشاقلار نىن جرم لرينه يىتشىلير و بىر قاضى و بىر مشاور ايله قورولارلار.

ايكىنچى: اگر مؤتھمه نىسبت وئرىلن جرم لار نىن هامىسى، جزا باخمىندان بىر اولسا و او جرم لار نىن ھىچ بىرىنن جزاسى باشقا جرم لار نىن جزاسىندان چوخ اولسا و هامىسى عىمومى دادگاه نىن صلاحىيت يىندە اولسا، بئلكى حالدا بو جرم لار نىن هامىسىنا بىر دادگاه ده يىتشىلير.^{۴۲}

اوچونچۇ: بعضن اولايىلر كى مؤتھمىن مؤتھم اولدوغو جرم لار جزا باخمىندان بىر بىرلر يله فرقى اولالار.

◎ **مېثال:** اورنك اوچون بىرىنن جزاسى اوچ ايدان آلتى آيا قدر اولا و بىر باشقا جرمون جزاسى بىردن اوچ ايله قدر و اوچونچو جرمون دا جزاسى ايكى ايلدن اون ايله قدر اولا، بو حالدا بوتون ايتتېھام لارا ان آغىر جزاسى اولان (داھا اوغورلوق) جرما باخما صلاحىيتى اولان دادگاه ده يىتشىلير. مېثال (اۋرنك) اوچون اوغورلوق، امانت ده خيانت و فېرىلداقچىلىقدا چون فېرىلداقچىلىق نىن جزاسى هامىسىندان آغىر اولدوغونا كوره، او دادگاه ده يىتشىلير كى اونون يىرىندە اولان دادگاه اولموش

اۆلسۇن. مگر اۇ دۇرۇملاردا كى مۆتھەم بىر جرم ايشلەمەك ايله ايتتېھام اۆلۇمۇش اۆلسا.

مىثال(اۆرنەك) اۆچۆن اۇغۇرلۇق؛ و اۇغۇرلوق ايتتېھامىنا يئتېشمەك باشلامىش اۆلسا. آنجاق اگر اۇغۇرلۇق ايتتېھامىنا يئتېشىلدىكى ھالدا اۇندان بىر دە فېرئىلداقچىلىق ايله باغلى بىر شىكايەت اۆلۇرسا بو ھالدا فېرئىلداقچىلىق ايتتېھامىنا ائەلە اۇغۇرلۇق ايتتېھامىنا يئتېشەن ھەمىن دادگاھ دە و داھا تئز بو ايشى باشلاياراق يئتېشىلىر.^{۴۳}

۲- جرمۇن شىركلىرى و كۆمكچىلرىنىن عىئنى زاماندا بىر دادگاھدا موھاكىمە اۆلما ھاققى

اگر نئچە نفر بىرلىكدە جرم ايشلەمىش اۆلسالار و اساس مۆتھەم تېھراندا اۆلۇش اۆلسا، آنجاق مۆتھەم لىرىن بىر سىراسى قەدما و بىرىسى دە سەمناندا اۆلسا، ھەر بىرى اۆز شېھرلىرىدە مى موھاكىمە اۆلارلار؟

يۇخ. جرم نئچە نفر ايله ايشلندىكى ھاللاردا، مۆتھەم لىرىن تھقىق و اىنچەلەمە دە بىر اۆرۇما ساھىب اۆلمالارى اۆچۆن، ھامىسئىئىن ايتتېھامىنا (اساس مۆتھەم لىرىن) ايتتېھامىن يئتېشىلدىكى دادسرا يۇخسا دادگاھ دە يئتېشىلىر. بو ايشىن فايداسى بىرىنجىسى بۇندادىر كى دادگاھ باشدان بىر پىرون دەھ داھا ھايكىم بىر شىكىلدە يئتېشەر و بلكە داھا لايقىلە قىرار وئىرلەر. ايكىنجىسى مۆتھەم لىرىن بىرىنىن دئدىكلرى بىر باشقاسىئىن خئىرىنە قوللانلا بىلەر و بئەلىكلە باشقالار ئىنىن ھاقاڭلىرىن اۆرادان گئدمە سىنىن قاباغى آلىئىر.^{۴۴}

ز) پىرون دەھن بىلگى آلما ھاققى

مۆتھەم لىرىن پىرون دەھە اۆلانلاردان خىردار اۆلما ھاققى وار يا يۇخ؟

بلى. پىرون دەھن دادگاھ يە گۇندىرلىدىكى آن و اونا يئتېشمەك اۆچۆن وقت موعىين اۆلدۇغۇ آن و مۆتھەم لىرىن يۇخسا وكىللىنىن بۇندان خىردار اۆلدۇغۇ آندا، دادگاھ شۇعبە سىنە گئدەرك، پىرون دەھنى اسىتەمە و ائەلە اۆرادا اۆخۇب اىچىندە كىلرى گۆرمە ھاققىنا ساھىبىدىلەر.

◎ **مىثال:** بىرىسى قتلە مۆتھەم اولۇبدۇر و دىلى دە ايكى شئىدىر؛ بىرى جسدین يانىندا بىر قانلى بیچاق و بىرى دە قتلین باش وئردىگی زامان قاپالى دۆورە كامئرا(دوربین مداربسته) ایله آئىنمیش فیلم و او فیلم گۆرسەدیر کی مۆتھەم بیچاق ایله مقتولین اۆرگینه وۇرۇب اۆلدۆرۆیدۆر. مۆتھەم یا وکیلی شۇعبەیه گتتىد برونده نین ایچینده کیلردن خبردار اۇماق ایستەدیكلری زامان، دادگاھ مۆکلفدیر هم برونده نین سندرلینى اوخۇماق اۆچۆن مۆتھەم یا وکیلینه وئرسین، هم دە ضبط اولۇمۇش و برونده یه قویۇلمۇش قانلى بیچاقى مۆتھەم یا وکیلینین گۆرمەسى اۆچۆن اولارلا گۆرسدسین، یوخسا فیلمدن بىر نۆسخه ساغلانیب مۆتھەم یا وکیلینه بىر ناوار وئریلمە لیدیر کی موھاکیمه گۆنۆ قانول ساوۇماسینی گۆره بیلسین. ۴۵

ز) شرح لرین و ایضا اۆچۆن مۆتھەمە وئریلن هر سندین اوخۇنما ھاققى

قاضى ین دادگاھ اۆتوروملارینین شرح لرینین اوخۇماسینا وقت ین آز اۆلدوغو بهانه سیله، مۆتھەمى دادگاھ اۆتوروملارینین شرحى با ایضالاماق اۆچۆن اونا وئریلن هر شئین اوخۇماسینا مانع اولما ھاققى وار می؟

یوخ. مۆتھەم بىر مطلبى تام اۇخۇمادان و اۇنۇن ایچینده کیلردن تام بىر شکیلده خبرى اولمادان ھىچ بىر کاذاغین آلتینینى ایضالاماق ھاققى وار و ھىچ بىر مقام (حتتا قاضى ین اۇنو اۇخۇمادان و یا آغ بىر کاغادا ایضالاماغا مجبور ائتمگه ھاققى یوخدۇر).

◎ **مىثال (اۆرنک):** بازجوئیدا مۆتھەمین اۇنۇنە بىر سند قویۇب و ایضالا یوخسا بارماق باسماسینی ایستیه بیلرلر، بو کیمی داورانیشلار قانونسوزدور و قضایى مرجع یوخسا تحقیق ایشینین اۇنا وئریلدىگی و مۆتھەمە بىر مطلب ایضالادان مقام کیمسه اۇنجه مۆتھەمى تفھیم ائتمە لیدیر کی الینده اۇلان متنى اۇنجه اوخومالیدیر و سونرا اۇنایلا دیغى حالدا ایضالامالیدیر. چونکو بىر سندی ایضالاماق اصلینده اۇنۇن ایچینده کیلری قبول ائتمک ائلامینا گلیر و گریى اۇنو اوخۇماق و ایچینده کیلردن بیلگی آلماق دیر.

س) جىس قارارىنا اعتىراز ھاقى

اگرە مۆتھەمىن دادگاھ دە ایشتىراكىنى ضمانت ائتمك اۆچون قاضى ين گنچىجى جىس قارارى يايىنلاماسى ھالىندە، كسىنلىكلە گنچىجى جىس قارارىنىن مەنئىدە، اعتىراز اولايلىمەسى قىئىد اولوماليدىر و ھابئەلە مۆتھەمە تەھىم اولمايدىر كى گنچىجى جىس قارارىنا اعتىراز اولايلىر و اون گون بو قارارا اعتىراز ائتمك فۇرستى وار. پس مۆتھەمىن بىر آبرى ھاقلى ھاقارىندان بىرى دە "جىس قارارىنا اعتىراز ھاققى اولماقدىر" كى اعتىرازىنا دادگاھ دە يئىتىشلىر. اگرە جىس قارارى (قارار بازداشت) اىكى آيلىق وئرىلمىش اولسا و مۆتھەم اعتىراز ائتسە، آنجاق دادگاھ قارارى اونايلاسا، يئنە دە مۆتھەمىن بىر آى سونرا بو قارارا اعتىراز ائتمك ھاققى وار و دادسرا مۆتھەمىن اعتىرازىنى يئىدن يئىتىشمك اۆچون دادگاھىە گۇندەركە مۆكلەفدىر. ائە بىر دۇرۇم باش گۇستە بىلر كى مۆتھەمىن توتوقلاماسىنى گركدىر گركدەلر اورتادان قالخار. بو دۇرۇمدا دا مۆتھەم جىس قارارىنى اىپتال ائتمەسىنى بازپرسدان اىستىبىلر.

◎ **مىثال (اۋرنك):** اىكى نفر بىرلىكدە بىر جرم اىشلەمىش اولايلىرلر و تكدە اونلار ين بىرى توتوقلامىش اولوب اوندان اينجەلەنمە اپارايلىلر و او بىرى قاچاق اولايلىر و بازپرس اىكى مۆتھەمىن تىبانى سىنن (تبانى) قاباغىنى آلماق اۆچون بىرىن جىس قارارىنى وئرمىش اولايلىر و اون بئش گودلىل سونرا قاچاق اولان دا توتوقلانئىب جىس ائدىلەبىلر و گركلى تھقىقلار اپارايلىلر، چون اونون توتوقلاماسىلا تىبانى و تھقىق اىمكانى آرادان قالخايلىبى جى اۆچون توتوقلو و جىس دە اولان بىرىن جى مۆتھەم بازپرسدان جىس قارارىنىن اىپتال ائدىلىب يوخسا داھا يۇمۇشاق و اويغوب بىر قارارا دۇنوشدورولمەسىنى اىستىبىلر. يوخسا اگرە جىس قارارى اۆچون بىر گرک يوخسا شىرطسىز آزاد اولسون.^{۴۶}

ش) مۆتتەھمە قارشى شەھادەت وئرن شاھىدلردن سوال ھاققى

مۆتتەھمىن ئۈستىدە شەھادەت وئرن شاھىدلردن سوال لار سۇرۇشما ھاققى
 وار مى؟

بلى. مۆتتەھم اولايىن آيدىنلاماسى و گىرچكىن اورتايا چىخماسى اۆچۆن ئۈستىدە شەھادەت وئرن شاھىدلردن سوال لار سۇرۇشايلىر. آنجاق اۆز سوال لارنى دادگاھنىن قاضى يەنە وئرمەلىدىر و قاضى اۇنۇن سوال لارنى سۇرۇشوب شاھىدلردن جواب اىستەمەلىدىر.

ص) مۆتتەھمىن ائوينىن آختارېشى و فېزىكى بوخلانماسى زامان قبض اىستەمە ھاققى

بىرنجى؛ ھما بوخارىدا دئىلىدى كىمىن ائوھ و ايش يئرنە گىرىش و آختارېش كسىنلىكلە قضاىي مقامىن امرىلە و اۆزل ھۆكم ايلە اولمايدىر.

ايكىنجى؛ دادگسترنىن مامورلارنى و ضابىطلرنىن قضاىي مقام و اۆزل ھۆكم ايلە مۆتتەھمىن ائو بوخسا ايش ائرنى بوخلايىلارسا، ايكى نۆسخەلى بىر شرح ھاضىرلامايدىلار. ھابئەلە ايتتېھام ايلە باغلى ائو بوخسا ايش يئرنە كشف اۇلان شىلرلە باغلى ھر ايكى نۆسخە ھم مۆتتەھم ھم دە يئردەكى اينجەلەمە مامورلارنى و باشقا اۇلانلار طرفىدلىل ايمضالامايدىر و شرحىن بىر نۆسخەسى قبض ايلە بىرلىكدە مۆتتەھمە وئرىلمەلىدىر.

◎ **نومۇنە:** بىر شىخس ساختا درمان ماددەلرى ھاضىرلايىب دۆزلىمكلە ايتتېھام اولۇنۇر. قضاىي ضابىطلر قضاىي مقامىن امرى و مۆتتەھمىن ائوينى بوخلاما اۆچۆن اۆزل ھۆكمو بوندوقدان سونرا ائوھ گىرەبىلر و تىكجە درمان ھاضىرلايىب دۆزلىمكلە ايلگىلى شىلرلى مۆتتەھمىن ائويدلىل گىرۇو توتوب ضبط ائدەبىلرلر(خام ماللارنى اولچن تىزى، درمان ائىكتلرى و ...) آنجاق درمانىن ھاضىرلايىب دۆزلىمەسىلە ايلگىلى اولمايان شىلرلى مىثال(اۆرنىك) اۆچۆن چىك يا پول يا... ائو بوخسا ايش يئردىللىل گىرۇو تۇتسونلار. ھابئەلە تىزىم اولۇنۇش شرحە كشف ائدىلن درمان ماددەلرنىن اۆزلىكلىرى، مىثال(اۆرنىك) اۆچۆن : تۇر بوخسا مايع اولدۇغو و نە قدر اولدۇغو قئىد اولۇنۇملىدىر و ھاضىر اولانلارنى يا دا اولدۇغو ھالدا مۆتتەھمىن

طرفىدىللىمىمۇ ئىمزا ئالمايدۇ. بىلەنلىككە مۆتھەم يۇخسا ھازىردا ئۇلارنى ئىمزا سىنايتتىشىمەن شىرھ ئىعتىبار سىزدىر.

اۋچۇنچۇ: مۆتھەم ئىن بىن يۇخلاماسى ئاپاران مامورلار مۇكللفىدىلر بىن يۇخلاماسىندا ايكى نۇسخەدە شىرھ تىنظىملەيىب و مۆتھەم دىن گىروو ئالىنان شىئىلر بىن آچىقلاماسىنى ھىر ايكى نۇسخەدەدا يازىب، مۆتھەم بىن ئىمزا سىنايتتىرەرك بىر نۇسخە سىنى قىبۇ اولاراق مۆتھەمە وئىرلەر. يۇخسا ئىمزا سىنى اولمايان شىرھ يا سورت جىلسە نىن ھىچ بىر قانۇنل ئىعتىبارى يۇخدۇر.^{۴۷}

ضى بىن يۇخلاماسىندا (آختارىلما سىندا) كىش ف ئىدىلن مال لارىن قايتارىلما ھاقىنى

مۆتھەم بىن بىن يۇخلاماسىنى يا ئو يۇخسا ايش يىرى يۇخلاماسىندا اىلە ؟
گىچىر بىلن مال لارى دادگاھ يۇخسا دادسرادان اىستىه بىلرمى؟

بىلى. چۇنكى مۆتھەم بىن ئوى يۇخسا ايش يىرى و يا بىن يۇخلاماسىندا كىش ف ئىدىل بىر و قۇبۇلن ماللار، تىكجە او مال لارىن اىلگىلى اىتتىھام اىلە باغلى تىقىق آپارماق اۋچۇن و اولارنى بىر سىن اولدۇغۇنى اۋچىمك اۋچۇن قوللانلىر و بازىرس يۇخسا دادگاھ قاضى و مۇكللفىر اۋچىمك و اىنجه لەمە بىتدىكىن سونرا و تىقىقنىن دا بىتمە سىدىل سونرا و اىتتىھام قۇرتولدۇقدان سونرا مۆتھەم قايتارما امرى وئرسىن. بىلەنلىككە تىقىق قورتولوبسا و اكر مال لارىن ساخلاماسىنا گرگ يۇخدۇرسا مۆتھەم اولارنى قايتارىلما سىنى دادسرا يۇخسا دادگاھ دىن اىستىه بىلر. مگر او ھالدا كى ساخلائىلان مال مو ائىدىلمەسى گرگن مال لاردان اۇلسا، موخددىرە ماددە كىمىن.^{۴۸}

ط قىرار يۇخسا دادنامە دىن بىر نۇسخە آلما ھاقىنى

تىقىقنىن و اىتتىھام اىتتىشىمەن سۇنۇجو قىرار يا ھۇكمون ودرىلمە سىلە سۇنۇجلاندىقدان سۇنرا، دادسرا و دادگاھ چىخان قىرار بىر نۇسخە سىنى اىمزا و مۇھۇرلە ئىكىن سونرا مۆتھەمە تىسلىم ائتمە لىدىركى ھۇقۇق دا بو اىشە "اىبلاغ" دىبەرلر و اكرسە دادسرا يا دادگاھ

قرار ئېن بېر نۇسخە سېنى مۆتھەمە وئرمكەن چكىنېرسە جرم ايشلەمېشىدېر، مۆتھەم قرارېن بېر نۇسخە سېنى اېستە يېلر و دادنامە نېن(قرار) مۆتھەمە تەسلىم ائدىلمە مەسى قانونلار گۆرە خىلاف دېر كى مۆتھەم بېن صلاحىيەتلى مرجع لره شىكايەت ھاققى وار. مۆتھەم بېن قرار ئېن بېر نۇسخە سېنى الە ائتمە ھاققى ئېن دېلى بۇدۇر كى مۆتھەم بېن ھاققى وار وئرىلن قرارا اعتىراض ائسىن و بىنىدن باخىلماسىنى طلب ائسىن و اعتىراض و بىنىدن باخىلماسىنى اېستەمك اۆچۆن دە لازىم دېر كى قرار ئېن مۇحتواسىنىدان خېردار اولسۇن كى اگرسە قرار قانونلار گۆرە خىلاف دېرسا و يا پروندە دە اولانا گۆرە قرار وئرىلېسە قانونلار ئېن نقض اولۇندۇيسا يا دا پروندە دە كى سەندلرە دېققەت سېزىلېك اولۇبسا پروندە دە كى سەندلرە اېستىناد ائدىب قرار ئېن پوزۇلماسىنى اېستە يە. قانونلار گۆرە وئرىلن ھەر ھۆكۈم اساسلاندىر ئېلمېش (مستدل) (يەنى سەند اېلە) اولمايدى، مۇستەند(قانونلار اويغون) اولما و مۇوجە (يەنى راسيونئل و عقلانى) اولمايدىر. اگرسە قراردان (راى) بېر نۇسخە مۆتھەمە تەسلىم ائدىلمە سە، اولۇن مۇحتواسى و اساسلاندىر ئېلمېش اولماسى يوخسا مۇستەند يا مۇوجە اولۇب اولماماسىنىدان خېردار اولۇب اولما مۇوجە بېر اعتىراض ائدە بېلمەز.^{۴۹}

ظ) آيا مۆتھەم ائلە بېلر كېفرخواست، قرار تەمىن و يا اۆز رايىن بېر نۇسخە سېنى دادسرا يا دادگاھ دان السىن؟

بلە. دادگاھ مۆتھەم بېن پروندە سېنە يېتىشمك اۆچۆن قاباقچادان تەبىن ائىدىگى وقت اېلە بېرلىك دە، دادسرا يا اھضار ائىدىگى زامان، ھا بئلە اكر دادگاھ اولما ايزىن وئره رايىن اۆزۇندن يازسا، گرگ اۆزۇندن يازما ايشى قورتولدو قدان سۇنرا دادگاھ رايىن اصلېلە عىنى اولدوغونا گواھى وئرمە لېدېر.

ع) مھاكمە نېن عىنى يا آچىق قايىلى اولماق ھاققى دا اساسى ھاقلار ئېن بېرىندىن دېر

آيا دا عوانىن طرفلر بېن عائېلە سى يا دوستلارى يا دا ژورنالېستلردن بېرى مھاكمە دە اېشتىراك ائمە ھاقى وار مى؟

بلى، اساس بودور كى تامام محاكمه لر غلنى يا آچىق قاپى اۇلسونلار مگر بعضى جرميلاردا كى خصوصى شاكى سى وار و اۇنلار ئىن بىرى محاكمه نىن باغلى قاپىلى اۇلماسىنى ايسته سينلر. ميثال توفيق بى محمود بى دن ايغترا آدئنا شىكايىت اديب. توفيق يا محمود هر بىرى سى محكمه گۆنۆنده محاكمه نىن باغلى قاپىلى اۇلماسىن قازىدن ايسته سەلر، او حالدا قاضى محاكمه نى باغلى قاپىلى ايعلان اليه بيلر. عيمومى امنيته باغلى دوروميلاردا دا اگر قاضى تشخيص وسه كى محكمه نىن آچىق قاپىلى اۇلماسى امنيتىن پوزولماسىنا سبب اۇلور او حالدا محكمه نى باغلى قاپىلى يا غير غلنى ايعلان اليه بيلر. همده دينه باغلى بير موضوعلاردا اگر قاضى تشخيص ورسه كى محكمه نىن غلنى يا آچىق قاپىلى اۇلماسى اينسانلار ئىن دىنى دويقولار ئىن تحريكينه سبب اۇمالا ئىدئر او حالدا دا محكمه نى غير غلنى يا باغلى قاپىلى ايعلان اليه بيلر. اما گر كير كى محكمه نىن غير غلنى يا باغلى قاپىلى اۇلماسى نىن ضرورتىن دليل ايله محكمه نىن صورتجلسه سينده قيد اليه.^{۵۱}

غ) قانونسوز بازداشت گۆنلر ئىن خسارتىنى ايسته مه حاققى

آيا مؤتھەمىن قانونسوز بازداشتى اۇچۇن خسارت ايسته يه بيلر؟

بله. اگر بىرىسى تحقيقات و دادرسى مرحله سينده بازداشت اۇلورسا آنجاق تحقيقات و دادرسى قورتولدوقدان سۇنرا گوناھسىز اۇلدوغو ثابت اۇلورسا و پرونده سى منع تعقيب يا براءت قرار ئىنا باغلا ئىرسا، حدا كثر ۶ آى قطعى رآى ن ابلاغ ئىندان كى گوناھ سىز اۇلدوغونو گۇرسدئر، حاققى وار ماددى و معنوى ضرر و زيانلار ئىن جبرانىنى كى بازداشت اۇلدوغو اۇچۇن اۇنا يئىشيبىدئر دۇولت دن ايسته سين. معنوى زيان دان مقصد روحى ضربه لر يا شخسى، عائيله وى يا اجتماعى حيثيت و اعتبارىنا گلن ضرر لردئر.^{۵۲}

هابئله اگر دادگاه اۇنا ايزىن وئره كى رآى ن اوزوندن يازا، گرگ يازماسى قورتولدوقدان سۇنرا اۇنون دۇغرىلوقو و اصليله عئىنى اۇلدوغو دادگاه طرفىندن گواھى اۇلا.

ف) زىنداندا ساغلىق، يىمك و ساغلام تفرىج دن فايدالانما حاققى

گىچىجى حبس قارايلا قوخسا باشقا هر هانسى بىر دىلدىن دولايى بىر مۇددت حبس دە اولاجاق اولان بىر مۆتھەمىن حبس خانادا قالان بىر محبوسلاردا عايىد حبس خاناداكى ساغلىق، يىمك و ساغلام ايله نجه حاققىندان فايدالانما حاققى وار مى؟

بلى. مۆتھەملىرىن دە محكوملار كىمىن اولاردا عايىد تمىز و اويغون پالتار كىمىن ساغلىق حاققارى ساغلاملىقلا تىقلارى يىرىن سم چىلەمك (سم پاشى) و دىزانفكسىون (ضد عفونى) بۇجك چىخماسى و وىروس و مۇسۇمى ناخوشلوقلارنى اورتايا چىخماسى و ... و حبس خانانىن ساغلاملىق مركزىنه گىدمك اىمكانىندان فايدالانما حاققارى وار. هابىلە يىمك باخىمىندان ناخوش مۆتھەملىرى كىمىن اويغون گۇردويو پىلان و شكىلدە يىمە لىدىلر. و ساغلام اىچمە سويو و يىترلى كالرى و وىتامىنى اولان يىه جك لردن فايدالانما حاققىنا صاحىبىدىلر. هابىلە مۆتھەملىرىن حاققارى وار حبس خانادا ساغلام ايله نجه لردن يارارلانسىنلار و حبس خانادا اولدۇقلارى زامان پىشه تالىملرى مركزىندە يوخسا صنايع و اكينچىلىك و خىدمت مركزلىرىندە ايشە و پىشه اۇيرىمگە حاققارى وار. ^{۵۳}

❁ نكتەلەر:

۱. بۆتۆن سىياسى پروندەلردە بىر طرفدن اطلاعات وزارتى و سپاھىن اطلاعاتى كىمى امنىتى نھادلار ئىن مأمورلارى، مۆتھەملى فىشار آلتىنا قويورلار كى اۆزۈ و يا بىر باشقاسى عليهينه دۇغرو اۇلمايان بىر سۆزلر دئسىن و بىر آبرى طرفدن دە اۇنلار ئىن عائىلەلرىنى اۆلكە خارىجىندەكى مديالارلا مصاحبه ائلمەك و وضعيت لرى حاقدا بىلگى وئرمەگدن منع ائدىرلر و اۇنلار ئى قۇرخودورلار كى مصاحبه ائتىكلرى تقديردە زندانى لرىننن وضعيتى داھا پىس اۇلاجاق و وعدە وئرىرلر عائىلەننن سس سىز قالىب اۇنلارلا اعتماد ائتىدىگى حالدا، دادگاھ مۆتھەملىن پروندەسىنە آرامش دە يتتىشچك و اۇنا داھا يۇنگۆل حۆكم وئره جكدىر. آنجاق واقعيت بودور كى تجربه ايله گۇرونوبودور كى، او مۆتھەملىر كى عائىلەلرى مديالارلا مصاحبه ائتمكدن چكىنىلر و اونلار حاققىندا بىلگى يايمايئىلار (اطلاع رسانی)، پروندەننن وضعيتى سسىزلىكدە زندانى نىن غربتىندە داھا پىس قاباغا كئدىبىدر و اتفاقاً اونلاردان بعضى سى داھا آغىر حۆكلملر آلىلار. آنجاق اونلار كى عائىلەلرى مصاحبه ائدىب بىلگى يايئىنلايئرلار اينسان حاقلار ئى نھادلار نىنن دىققىتىنى زندانىلرىنە چكىلېب و قوه قضائىەدن اونلار ئىن حاققىندا شفافيت اىستە نىبىدر و بو اىلگى و توجه مۆتھەملى بۇيوك ياردىم ائدىر.

۲. سىياسى و عقىدتى مۆتھەملىر هئچ بىر شرايطدە اۆز عليهلرىنە تلوزيون دوربىنىننن قاباغىندا دانىشمامالىدئىلار. چون بو اىشلە هم اۆز پروندەلرىننن

وضعيتىنى دولاشىق ائدىرلر و داها دوغروسو قاضى نين اينى محكوميت حۆكمو وئرمكده آچىق ائدىرلر و هم بازجولارا اؤز هدفلرينه يئتشمكده كى پرونده نين تكمىلشمه سى و محكوميت دير ياردىم ائدىرلر. هابئله آئين دادرسى كىفرى نين هئچ بير مقراتيندا مؤتھەمىن تلويزيون دوربينىن قباغئندا مصاحبه سى نظرده آينمايىدۇر و بازجولارنى يا دادستانى و قضائى مقاملارنىن بو ايشى قانونسوزدور.

۳. گۇرونوبدور بعضى مؤتھەم لر انفرادى سلوللارا قويولورلار، ايزوله اولما و تكجه بازجولارنىلا ايرتباطدا اولدوقلارينا گۆره، بير موددت دن سۇنرا بازجولارنى علاقمنده اولورلار و يا بازجويا اعتماد ائدىرلر و بازجونون هر نه دئدىگىنى قبول ائدىرلر. گرگ دىققته آينا بازجو مؤتھەمىن دوستو دبير و عملاً قارشى (مقابل) طرفده دوروبدور. بو مؤتھەمى ايزوله ائدىب انفرادى فشارىنى اونا تحمىل ائتمكله، اونون روح و روانىنى بير بيرينه قارىشدۇرۇر و بو مرحله دن سونرا داورائىشىنى ديشديريپ مهربان بازجو و مؤتھەمىن دوستونا دۇنور كى مؤتھەمى ايسته ديگى شئيه هيدايەت ائتسين.

۴. مؤتھەم شكنجه، قانونلارنى پوزولماسى و انفرادى سلولدا ساخلاماسىنا سسىز قالمالمىدۇر. نه زامان بازپرسى و يا دادگاهدا حاضر اولور گرگ بۆتۆن قانون پوزولمالارنى، انفرادى و شكنجه نى يازىلى اولاراق دادگاهين صورتجلسه سينده يازا و قاضى لرى بو اولانلارلا تائيش ائتسين. حتتا اگر بازپرس و قاضى نين اؤزو بو اولايلا تائيش اولموش اولسا دا، لازيمدير مؤتھەم طرفيندن دادگاهين صورتجلسه سينده يازىلا.

منبعلر

۱. ھۆكۈم دۇنيا اينسان ھاقارلىرى بىلدېرى سېنىن ۱-جى بندى و بين الخالق مدنى و سياسى راضىلاشماسى ئىن ۲-جى بندى و قانون اساسى ۳۷-جى اصلى
۲. آيين دادرسى كىفرى قانونونون ۱۶۸-جى ماددەسى
۳. دۇنيا اينسان ھاقارلىرى بىلدېرى سېنىن ۱-جى بندى و بين الخالق مدنى و سياسى راضىلاشماسى ئىن ۲-جى بندى و قانون اساسى ۳۷-جى اصلى
۴. آيين دادرسى كىفرى قانونونون ۴۵-جى ماددەسى
۵. آيين دادرسى كىفرى قانونونون ۲۸-جى ماددەسى
۶. آيين دادرسى كىفرى قانونونون ۴۴-جى ماددەسى
۷. آيين دادرسى كىفرى قانونونون ۴۶-جى ماددەسى
۸. آيين دادرسى كىفرى قانونونون ۴۷-جى ماددەسى
۹. آيين دادرسى كىفرى قانونونون ۴۸-جى ماددەسى
۱۰. آيين دادرسى كىفرى قانونونون ۵۰-جى ماددەسى
۱۱. آيين دادرسى كىفرى قانونونون ۵۱-جى ماددەسى
۱۲. آيين دادرسى كىفرى قانونونون ۱۶۹-جى ماددەسى
۱۳. آيين دادرسى كىفرى قانونونون ۱۷۱-جى ماددەسى
۱۴. آيين دادرسى كىفرى قانونونون ۱۷۹-جى ماددەسى
۱۵. آيين دادرسى كىفرى قانونونون ۱۸۱-جى ماددەسى
۱۶. آيين دادرسى كىفرى قانونونون ۱۸۴-جى ماددەسى سېنىن ۳-جى تبصرەسى
۱۷. آيين دادرسى كىفرى قانونونون ۱۸۰-جى ماددەسى
۱۸. آيين دادرسى كىفرى قانونونون ۱۸۲-جى ماددەسى
۱۹. آيين دادرسى كىفرى قانونونون ۴۷-جى ماددەسى
۲۰. آيين دادرسى كىفرى قانونونون ۱۸۳ و ۱۸۴-جى ماددەسى
۲۱. آيين دادرسى كىفرى قانونونون ۲۸-جى ماددەسى
۲۲. آيين دادرسى كىفرى قانونونون ۴۶-جى و ۱۹۵ و ۳۹۶-جى ماددەسى
۲۳. آيين دادرسى كىفرى قانونونون ۴۸-جى و ۱۹۰ و ۳۴۲ و ۳۴۶ و ۳۴۸-جى ماددەسى
۲۴. آيين دادرسى كىفرى قانونونون ۴۸-جى ماددەسى سېنىن تبصرەسى

۲۵. آيين دادرسی كیفری قانونونون ۶۰ جی ماددهسى و قانون اساسی ۲۸- جی اصل
۲۶. آيين دادرسی كیفری قانونونون ۶۰ جی ماددهسى و قانون اساسی ۲۸- جی اصل
۲۷. آيين دادرسی كیفری قانونونون ۱۹۷ و ۳۵۹ جی ماددهسينين ت بندى
۲۸. قانون اساسی ۲۸- جی اصل
۲۹. آيين دادرسی كیفری قانونونون ۵۳ جی و ۵۹ جی ماددهسى
۳۰. آيين دادرسی كیفری قانونونون ۱۵۰ جی ماددهسى و قانون اساسی ۲۵ جی اصل
۳۱. آيين دادرسی كیفری قانونونون ۵۵ و ۵۶ و ۵۷ و ۵۸ و ۱۴۶ جی ماددهسى
۳۲. آيين دادرسی كیفری قانونونون ۲۶۲ و ۳۷۱ و ۳۹۹ جی ماددهسى
۳۳. آيين دادرسی كیفری قانونونون ۲۲۶ جی ماددهسى
۳۴. آيين دادرسی كیفری قانونونون ۲۱۷ و ۲۳۷ جی ماددهسى
۳۵. گچيجی بازداشتگاهلارين آئين نامه سی
۳۶. آيين دادرسی كیفری قانونونون ۲۲۵ جی ماددهسى
۳۷. قانون اساسی ۳۸ جی اصل
۳۸. امنيتی بازداشتگاه آئين نامه سی
۳۹. آيين دادرسی كیفری قانونونون ۲۸۷ جی ماددهسى
۴۰. آيين دادرسی كیفری قانونونون ۱۱۶ و ۱۱۷ و ۴۲۱ جی ماددهسى
۴۱. آيين دادرسی كیفری قانونونون ۲۹۴ و ۲۹۶ و ۳۰۱ و ۳۰۲ و ۳۰۵ جی ماددهسى
۴۲. آيين دادرسی كیفری قانونونون ۳۰۴ و ۳۱۲ جی ماددهسى
۴۳. آيين دادرسی كیفری قانونونون ۳۱۰ جی ماددهسى
۴۴. آيين دادرسی كیفری قانونونون ۳۱۱ جی ماددهسى
۴۵. آيين دادرسی كیفری قانونونون ۱۹۱ جی ماددهسى
۴۶. آيين دادرسی كیفری قانونونون ۴۰۶ و ۴۲۶ و ۴۲۷ و ۴۲۸ جی ماددهسى
۴۷. آيين دادرسی كیفری قانونونون ۱۴۶ و ۱۴۷ جی ماددهسى
۴۸. آيين دادرسی كیفری قانونونون ۱۴۸ جی ماددهسى
۴۹. آيين دادرسی كیفری قانونونون ۳۷۴ و ۳۸۰ جی ماددهسى و قانون اساسی ۱۶۶ جی اصل
۵۰. آيين دادرسی كیفری قانونونون ۲۲۵ و ۳۴۲ جی ماددهسى
۵۱. آيين دادرسی كیفری قانونونون ۳۵۲ جی ماددهسى
۵۲. آيين دادرسی كیفری قانونونون ۲۵۵ و ۲۵۶ و ۲۵۹ جی ماددهسى
۵۳. زيندانلارئين سازمانئين ايجرائی آئين نامه سی

بنیاد شیرین عبادی
SHIRIN EBADI
FOUNDATION

www.shirinebadifoundation.org